

ARAP İNTİFADASI MI?: ARAP DÜNYASINDAKİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN İÇSEL, BÖLGESEL VE ULUSLARARASI DİNAMİKLERİ

Umut KOLDAŞ* - Nur KÖPRÜLÜ**

Özet

İlk önce Tunus'ta başlayıp ardından Yemen, Bahreyn, Cezayir, Mısır, Ürdün, Libya ve sonrasında Suriye'yi etkisi altına alan toplumsal hareketler, Arap Orta Doğusu'nda tarihsel, siyasal ve sosyo-ekonomik olarak bugüne kadar inşa edilen rejimlerin ve güç dengelerinin değişim gösterdiğine işaret etmektedir. Ancak, değişimin niteliğini ve bundan sonraki sürecin doğasını daha iyi anlamlandırabilmek ve açıklayabilmek için kalkışmaların yaşandığı ülkeleri çok boyutlu ve disiplinlerarası bir yaklaşım ile irdelemek gerekmektedir. Zira değişimin yapısal bir dönüşüme yol açıp açmayacağı ülke analizlerinin yerel, bölgesel ve uluslararası dinamikleri göz önünde bulundurularak açıklanması ile mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda, bu makale böylesi bir akademik yaklaşımı destekleyecek düşünsel altyapıya Lübnan, Ürdün, Suriye, Mısır, Tunus ve Bahreyn örnek olay analizleri ile katkı koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Arap Baharı, demokratikleşme, yerel ve bölgesel dinamikler, Lübnan, Ürdün, Suriye, Mısır, Tunus, Bahreyn*

AN ARAB INTIFADA? LOCAL, REGIONAL AND INTERNATIONAL DYNAMICS OF SOCIAL MOVEMENTS IN THE ARAB WORLD

Abstract

The social movements that first erupted in Tunisia and spread out to Yemen, Bahrain, Algeria, Egypt, Jordan, Libya and later on Syria have clearly illustrated that there is a process of change within the structures of Arab regimes and balance of power in the region which have been historically, politically and socio-economically constructed. In order to give meaning and examine the character and the future nature of this change; it is imperative to analyze these social movements in the Arab world within the context

* Yrd. Doç. Dr. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Yrd. Doç. Dr. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 6, Sayı 1, 2011

of multidimensional and interdisciplinary approach. Because understanding whether this change would bring a structural change or not can only be determined through analyzing the local, regional and international dynamics. In this respect, the main objective of this article is to explore the cases of Lebanon, Jordan, Syria, Egypt, Tunisia and Bahrain with a specific aim of contributing to such an academic approach.

Keywords: *Arab Spring, democratization, local and regional dynamics, Lebanon, Jordan, Syria, Egypt, Tunisia, Bahrain*

Giriş

Tunus'ta 2010 yılı Aralık ayında başlayıp ardından Mısır, Bahreyn, Yemen, Ürdün, Suriye ve Libya'yı etkisi altına alan toplumsal hareketler, Arap Dünyasındaki süregelen rejimlerin 'istikrarı' ve 'meşruiyet' sorunlarını gündeme getirmiştir. Bağımsızlıklarını kazandıkları dönemden günümüze, söz konusu rejimlerin sürdürülebilirliği konusu tartışılmış olsa da, son dönemde yaşanan siyasal liberalleşme talepleri Arap Orta Doğusu'nda bir takım dengelerin değişeceğine ilişkin ipuçları vermektedir.¹ Özellikle Arap Baharı, Arap devrimleri ve Arap isyanı olarak değerlendirilen hareketlerin bölgede bir değişim olacağına işaret ettiği aşikar olup, söz konusu isyan dalgasının henüz bir 'devrim'e dönüşmediğinin altını çizmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle, her ne kadar ortaya çıkan toplumsal hareketler ekonomik sorunların tetiklediği bir takım eylemler olarak algılsa da, resmin gerisinde Arap rejimlerinin meşruiyet temelinde sorgulanmaya başlanmasının bir tezahürü olarak nitelendirmek daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Bölgede yaşanan gelişmeler Arap dünyasında iki önemli sorunsalı gündeme taşımıştır. Bunlardan ilki, İkinci Dünya Savaşının ardından siyasal sistemlerini hukuki zeminden de güç alarak gerek tek partili gerekse otoriter yönetim şekilleri ile inşa eden Arap rejimleri ve meşruiyetleri sorgulanmaya başlanmıştır.² Bu noktada, söz konusu isyanların mevcut iktidar geleneğini dönüştürüp dönüştüremeyeceği halen bir soru işaretidir. Zira aktörlerin değişeceği yeni bir siyasal seçkinler yapısı, varolan iktidar-rejim ilişkisini yeniden üretebilecek güç bileşenlerini beraberinde getirecektir. İkinci olarak ise, bağımsızlıklarını kazandıkları dönemden günümüze Arap rejimlerinin istikrarı ve mevcudiyeti belli bir takım tutunum ideolojilerinden beslenerek inşa edilmiş, bugün ise söz konusu ideolojik bağlılıkların (Baasçılık ve Arapçılık gibi) zayıflaması ve bölgede yerleşmiş olan normatif yapının

¹ Zeynep Köseisoğlu, "Ortadoğu'da Devrim: Arap Toplumunun Uyanışı", *ORSAM Yazuları*, 16 Mayıs 2011.

² Erdem Özlük, "Orta Doğu İstisnacılığı: Sömürünün Yeni Keşif Yolu", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2007, ss: 11 – 18.

çözölmeye başlaması ile birlikte toplumsal hareketlerin önünü açacak yeni dinamikler getirmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Arap Dünyasını etkisi altına alan Arap Baharı'nı ve siyasal liberalleşme süreçlerini ölkelerle örnekleri ile analiz etmektir. Zira bölgeye dıştan bakıldığında Arap dünyası benzer normatif özellikler taşımakta ancak söz konusu hareketler bölge ölkelerinin yerel, bölgesel ve uluslararası dinamikleri çerçevesinde şekillenmektedir.

LÜBNAN

Lübnan Cumhuriyeti, bağımsızlığı kazandığı 1946 yılından bu yana Arap Orta Doğusu'nun *nev-i şahsına münhasır* ölkesi olarak nitelendirilmektedir. Bu nitelemenin bir nedeni, Lübnan'ın Arap dünyası içerisinde siyasal ve ekonomik liberalleşme politikalarını yürürlüğe koyan ilk ölkelerden kaynaklanmaktadır.³ Her ne kadar Arap dünyasının küçük bir ölkesi konumunda olan Lübnan'ın siyasal liberalleşme deneyimleri 1946'ya kadar uzansa da, ölkede siyasal erkin etnik ve mezhebî aidiyete dayalı bir formül ile inşa edilmiş olması, ölkenin 1975–1989 arasında bir iç savaş ve zaman zaman siyasal krizler yaşamasına ve sonrasında da söz konusu krizlerin güçlendirdiği mezhepsel ve etnik aidiyetlerin oydaşmacı demokrasinin sürdürülebilirliği yönünde (*consociational democracy*) atılacak adımların sekteye uğramasına yol açmıştır.⁴

Lübnan'ın diğer Arap ölkeleri ile karşılaştırıldığında farklı bir konumda analiz edilmesi gerekliliğinin bir diğer nedeni ise 1943 yılında varılan uzlaşma ile ölkenin dini cemaat ve etnik temellere dayalı bir siyasal paylaşım formülü ile yönetilegelmiş olmasıdır. Ölkede 1975 yılında başlayan iç savaş ile söz konusu güç paylaşım formülü yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. 1989 yılında imzalanan Ta'if Anlaşması ölkede 14 yıl süren iç savaşa son verirken, bir 'Ulusal Uzlaşma Metni' üzerinde matabakata varılarak, varılan etnik ve mezhepsel güç paylaşımını güçlendirmiş ve *Paylaşılmış Varlık Paktı* olarak 1943'te Fransız yönetimi döneminde varılan resmi olmayan Misak yeniden hayata geçirilmiştir.⁵ Tüm bu gelişmeler, 1989 sonrası Lübnan'ın kırılğan siyasal yapısını anlamak ve analiz etmek için önemli ipuçları taşımaktadır. Şöyle ki, her ne kadar Paylaşılmış Varlık Paktı olarak ölkedeki iç savaş sonlandırılmışsa da iç savaşın ölkede bıraktığı en önemli miras, dini ve etnik aidiyetlerin siyasal alanda daha da güçlenerek, yerel aktörlerin Lübnan'ın

³ Fulya Atacan, "Küçük Ölkeler Büyük Sorunlar: Lübnan", Fulya Atacan (der), *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset*, Bağlam Yayınları, 2006, ss: 298 – 309.

⁴⁴ Joseph G. Jabbara and Nancy W. Jabbara, "Consociational Democracy in Lebanon: A Flawed System of Governance", *Perspectives on Global Development and Technology*, Volume 17, Number 2, 2001, ss: 71 – 89.

⁵ Fulya Atacan, *a.g.e.*, s. 303.

geleceğine ilişkin farklı beklenti ve yaklaşımlarını mensubu oldukları siyasi partiler ve kimlikler üzerinden yürütmelerine ve yeniden üretmelerine neden olmuştur.⁶

Lübnan'ın Erken Baharı: Sedir Devrimi

1989 sonrası dönemde göreceli olarak siyasal istikrara kavuşan Lübnan, Ta'if Anlaşması sonrası dönemde uzun bir süre başbakanlık görevini yürüten Refik el-Hariri'nin 14 Şubat 2005'te bir süikast sonucu öldürülmesinin ardından ülkedeki iç huzursuzluklar yeniden baş göstermiştir. Özellikle Batı dünyasının (ABD başta olmak üzere) ve Suudi Arabistan'ın destek verdiği Refik Hariri'nin öldürülmesi, ülkede birçok kişiyi sokağa dökerek, bu suikastın ardında kimin veya kimlerin olduğu sorusunu gündeme taşımıştır. Bu sorunun gündeme taşınması ile de zaten kırılğan olarak inşa edilen siyasal güç paylaşım sistemi, yerel aktörlerin ve onların farklılaşan kimliklerinin karşılıklı etkileşimi ile ülke yeni krizlere sürüklenmiştir.

2005 yılında başlayan *Sedir Devrimi (Cedar Revolution)* 2006 yılında patlak veren İsrail – Lübnan Savaşı ile yeni bir boyut kazanarak, Lübnan siyasal krizine müdahil iç ve dış aktörlerin – Suriye, İran, Suudi Arabistan, İsrail ve ABD – meseleye farklı yaklaşımları neticesinde varolan kırılğan zemini daha da karmaşık hale getirmiştir.

Sedir Devrimine müdahil İç ve Dış Aktörler: Eski Sorunlar ve Yeni İttifaklar

Hariri Suikastı sonrasında ortaya çıkan Suriye alehtarı bloğu zayıflatmak amacı ile Hizbullah taraftarlarının 8 Mart 2005 tarihinde bir gösteri yürüyüşü düzenlenmesinin ardından, 14 Mart günü Refik Hariri'nin oğlu Saad Hariri'nin başını çektiği ve Suriye'yi hedef alan bir miting düzenlemesi ile Lübnan'da göreceli olarak inşa edilen istikrar dönemi sona ermiş ve ülke içi tartışmalar demokratikleşme ve dini temelli güç paylaşımı zemininde yeniden gündeme gelmiştir.

Lübnan'ın köklü Marunî ailelerinden birine mensup Endüstri Bakanı Pierre Gemayel'in 21 Kasım 2006 tarihinde öldürülmesi, ülkedeki Maruni-Sünni ve Şii bloklar arasındaki gerginliğin bir tezahhürü niteliğindedir. Zira Hariri süikastında olduğu gibi Pierre Gemayel'in öldürülmesi de tüm süphelerin Suriye üzerinde toplanmasına yol açmıştır. Hatta Dürzî lider Velit Canbulat suikastten sonra yaptığı açıklamada, Gemayel'in öldürülmesinden Suriye'nin sorumlu olduğuna dikkat çekmiştir. Bu gelişmelere ek olarak, dönemin başbakanı Fuad Sinyora da benzer bir söylemde bulunarak, suikastin

⁶ Özlem Tür ve Veysel Ayhan, “İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2008, ss: 2 – 3.

Suriye ile bağlantılı olduğunun altını çizmiştir. Aslında Pierre Gemayel suikastında da Suriye'nin rol oynayabileceği ihtimali, söz konusu suikastın, Hariri'nin öldürülmesini araştırmak üzere kurulacak Uluslararası Mahkemeyi Sinyora hükümetinin onaylamasından sonra gerçekleşmesi ile ilişkilendirilmiştir.

2006 yazında yaşanan İsrail-Lübnan Savaşı, iki blok arasındaki huzursuzluğun Yurtsever Bloğun yani 8 Mart Hareketinin lehine doğru kaymasına neden olmuştur.⁷ Bu noktada Hizbullah, etnik ve mezhepsel güç dağılımına dayalı siyasal sistemin nimetlerini iyi okuyarak Lübnan iç siyasetinde en kilit aktör konuma gelmiştir.⁸ 1989 Ta'if Anlaşmasına dâhil olan ve müteakiben siyasal reform taleplerini en fazla dile getiren yerel aktör olan Hizbullah, 2006 Savaşının ardından gücünü ve meşruiyetini tarihsel olarak inşa edilen güç paylaşım sisteminden aldığı en iyi kavrayan aktörlerden biri olmuştur. Lübnan parlamentosunda Saad el-Hariri'den sonra en büyük bloğa sahip Michel Aoun'un Hizbullah'ın başını çektiği Yurtsever Bloğun yanında yer alması, ülkede iç savaş sonrasında değişen dengelerin bir tezahhürü olarak algılamak gerekir.⁹ Zira Hariri suikastından sonra Lübnan'da siyasal istikrarsızlığın tırmanmasında etkili olan 8 Mart ve 14 Mart İttifaklarını iç savaş yıllarındakine benzer, salt Müslüman ve Hristiyan olarak ayırıştırmak bugün oldukça güçtür.

12 Ocak 2011 tarihinde Hizbullah taraftarlarının, Refik Hariri'nin öldürülmesine dair Birleşmiş Milletler soruşturmasının taleplerini karşılamamasını sebep göstererek meclisten çekilmişlerdir. Hükümet kurma çalışmaları yeniden başlamış olsa da, bloklararası tartışmalar nedeni ile başbakan üzerinde anlaşmaya varılamamıştır. Saad el-Hariri'nin liderliğindeki 14 Mart Hareketine daha önce destek veren Druzi lider ve Lübnan İlerici Sosyalist Partisi başkanı Velid Canbolat'ın Hizbullah'ı destekleyeceği yönündeki açıklaması, Lübnan'daki iç dengeleri yeniden Hizbullah lehine çevirmiş ve 128 sandalyelik parlamentoda 57 sandalyeye sahip olan Şii blok (Hizbullah dâhil olmak üzere), tercih ettikleri Sünni aday Necip Mikati'yi seçebilecek çoğunluğa ulaşmıştır.¹⁰ Tüm tartışmaların ve ittifakların

⁷ Emile El-Hokayem, "Hizbollah's Enduring Myth", *Arab Reform Bulletin*, 18 Kasım 2006.

⁸ Lübnan'da 1943 yılında varılan Ulusal Pakt uyarınca siyasal güç dağılımı farklı etnik ve mezhepsel gruplar arasında paylaşılmıştır. Bu bağlamda, Başbakan Sünni, Cumhurbaşkanı Maruni (Hristiyan) ve Meclis Başkanı Şii nüfus arasından seçilmektedir. Bkz: "Lebanon Political Profile: Recent History and Relationship with Syria", *International Debates*, January 2006, ss: 4 – 8.

⁹ Majdoline Hatoum, "Prosects for a New Lebanese Government", *Arab Reform Bulletin*, 23 Şubat 2011.

¹⁰ "Lübnan Karıştı", www.ntvmsnbc.com, 25 Ocak 2011.

sonucunda, Temmuz ayında Lübnan Meclisi ile Necip Mikati başbakan olarak seçilmesine güvenoyu vermiştir.¹¹

Lübnan'da yaşanan bu son siyasal kriz atlatılmışsa da, Suriye'deki olayların hangi yöne doğru evrileceği ve Hariri süikastini araştıran BM destekli Uluslararası Özel Mahkemenin açıklayacağı iddianame, 8 Mart ve 14 Mart Bloklarının beklentilerini ve ülke siyasetindeki pozisyonlarını yeniden şekillendirecektir. Şöyle ki, elde edilen verilere göre 4 Hizbullah üyesinin iddianamede adı geçmesi, Hizbullah desteği ile kurulan hükümetin akibetini etkileyecek dinamikler taşımaktadır.¹²

Sonuç olarak Lübnan Orta Doğu coğrafyasında, bölgesel denklemin ve güç dağılımının iç siyasete direkt yansıdığı bir ülke figürünü temsil etmektedir. Bu nedenle, Lübnan örneğini iç dinamiklerin dış dinamikler ve dış aktörler tarafından doğrudan etkinlendiği ve iç uzlaşımın dış onaya ihtiyaç duyulduğu bir ülke olarak nitelemek gerekmektedir.

ÜRDÜN

Demokratikleşme süreçleri açısından, Ürdün Haşimi Krallığı Arap Orta Doğusu içerisinde en istisnai konuma sahip ülke konumundadır. Ürdün'ün istisnai konumu 1989 sonrası Krallığın siyasal liberalleşmeyi sağlamak için yaptığı yasal değişiklikler ve sonrasında sürekli olarak serbest seçimlerinin gerçekleştirilmesi ile ilişkilendirilmektedir. İlk ve en önemli sayılabilecek yasal değişiklikler, 1989 yılında seçimlerin yapılması ve müteakiben 1992 yılında Ulusal Şart'ın yürürlüğe girmesi ile 1957 yılından bu yana yasaklanan siyasi partilerin tekrardan hayata geçirilmesi olmuştur. Ayrıca, 1989 parlamento seçimleri (yapılan ara seçim dışında) 22 yıl aradan sonra gerçekleştirilmesi ve Parlatentonun (Temsilciler Meclisinin) yeniden göreve başlaması, Ürdün Krallığı'nın demokratikleşme hareketlerine ivme kazandırarak siyasal liberalleşme pratiklerinin yeniden inşa edilmesinin yolunu açmıştır.

Söz konusu yasal değişiklikler ile hayata geçen demokratikleşme pratikleri, ülkede bazı kesimleri güçlendirerek, siyasi oluşum ve ideolojilere tarihsel olarak inşa edilmiş iç politik dengeleri değiştirebilecekleri kamusal alanı sağlamıştır. Bu aşamada en temel örnek teşkil edecek olan oluşum Müslüman Kardeşler Örgütü (*al-Ikhwān al-Muslimīn*)'dür. Örneğin Müslüman Kardeşler, 1989 seçimleri sonrasında 80 sandalyeli Parlamento'da 21 sandalye kazanarak, Ürdün iç siyasetinde hem eski hem de yeni bir aktör olma özelliği göstermiştir. *Ikhwan* ile birlikte, İslami hareket mecliste toplam 34 sandalye kazanmış ve Mudar Badran'ın başkanlığındaki kabineye beş Müslüman

¹¹ "Lebanon Cabinet wins confidence vote in Parliament", *The Daily Star – Lebanon*, 7 Temmuz 2011. Mikati hükümeti, 128 sandalyelik parlamentoda oldukça kritik bir sayı olan 68 oy ile kabineyi kuracak güven oyununu almıştır.

¹² Aysel Karabat, "Lübnan'da Yakan Top", *Radikal Gazetesi*, 4 Temmuz 2011.

Kardeşler üyesi alınmıştır. Badran'ın İslami gruplarla olan yakın ilişkisi ve *Ikhwan*'ın seçim zaferi, 1992 yılında Cemmat'ın İslami Hareket Cephesi (İHC - *al-Jabhat al-Amal al-İslami*) adı altında ayrı bir siyasi partiye dönüşmesini sağlamıştır. 'İlimli' bir İslami hareket niteliği taşıyan İHC, 1992 sonrası dönemde ülkede iç ve dış politika yapılanma süreçlerinde kamusal alanı iyi kullanarak yerel muhalefetin liderliğini üstlenecek bir aktör olacaktır.

Ürdün'de 1989 sonrası ivme kazanan demokratikleşme hareketlerinin ortaya çıkardığı ve ülkenin iç dinamiklerinin yeniden şekillenmesine sebebiyet veren bir başka gelişme ise, aynı yıl yürürlüğe giren yeni 'Seçim Yasası'dır. 1988'de Kral Hüseyin'in Batı Yakasından çekilme kararı ile rejimin Filistin meselesine ve Filistinlilere bakışı değişerek, yeniden düzenlenen seçim yasası ile Batı Yakasına ayrılan sandalye sayısı kaldırılmıştır.¹³ Söz konusu Yasa, 1993 yılında yeniden düzenlenerek, Maan, Tafila ve Kerak gibi ülkenin güneyinde yer alan kentlilerin parlamentodaki temsiliyeti Filistinli-Ürdünlülerin ikamet ettiği kuzey bölgelerine (Amman, Kerak ve İrbid kentleri) oranla artırılmıştır. Yerli Ürdünlülerin yaşadıkları kentler lehine düzenlenen yeni yasa uyarınca, Filistinlilerin yaşadıkları kentler nüfus bazında parlamentoda yeterli temsiliyet olanağı bulamamıştır. Dolayısı ile, 1993 sonrası dönemde gerek muhalefet (İHC başta olmak üzere) gerekse Filistin kökenli Ürdünlüler, Krallık siyasal reform çabalarına yön verdiği her dönemde seçim yasası gündeme gelmiştir. Böylece, söz konusu yasa hazırlanırken, Ürdün'ün güneyinde yer alan kentlerin Kral'a ve monarşiye olan bağlılıklarının belirleyici bir etken olduğunu açıkça ifade etmek gerekmektedir.¹⁴

Nüfus bazındaki orantısız temsiliyetin yanı sıra, 1993 yılında yürürlüğe giren Seçim Yasası 'çoklu oy' sistemini kaldırarak her seçmene 'tek oy' formülünü hayata geçirmiştir. Söz konusu yasal düzenlemeler ile, Filistinli-Ürdünlülerin siyasal alanda temsiliyetlerinin zayıflatılmaya çalışılması, yaklaşan Orta Doğu Barış Sürecinin ve İsrail ile yapılacak olası bir anlaşmanın mecliste ortaya çıkabilecek İsrail karşıtı – İslam kökenli bir muhalefet tarafından engellenmesi endişesi ile doğrudan ilişkilidir. Yasadaki Filistin kökenli Ürdünlüleri siyasal arenada zayıflatıcı olarak nitelendirilebilecek engel, 1988'dan itibaren zaten kontrollü homojenleştirme politikası ile etkisi

¹³ Yeni Seçim Yasasına göre, seksen sandalyeli mecliste Batı Yakasına ayrılan kota kalkmış, Filistinlilerin yoğun olarak yaşadığı Amman, Zerka ve İrbid'e ayrılan sandalye sayısı, yerli Ürdünlülerin yaşadığı yerlerin lehine dengesiz olarak dağıtılıyordu. Diğer bir deyişle, meclisteki sandalye dağılımı kentlerdeki nüfus oranına göre düzenlenmemiştir. Örneğin, Filistinli göçmenlerin çoğunluğunu oluşturduğu Amman ve Zerka kentleri toplam Ürdün nüfusunun %54'ünü oluşturmasına rağmen, 2001 seçimleri sonrasında mecliste yaklaşık %32'lik bir oranla temsil edilmişlerdir. Diğer taraftan, toplam nüfusun %12'sini oluşturan Maan, Tafila, Mafrak ve Karak kentleri ise %21'lik bir oran ile temsil edilmektedir.

¹⁴ Russel E. Lucas, *Institutions and the Politics of Survival in Jordan: Domestic Responses to External Challenges, 1988 – 2001*, State University of New York Press, 2005, ss: 87 – 98.

azaltılmaya çalışılan Filistin kimliğinin İslami bir nitelik kazanmaya başlamış olmasından kaynaklanmaktadır. ‘Filistin’ aidiyeti ile siyasi parti kurulması Ürdün’de Batı Yakası’nın ilhakı sonrasında yasak olduğundan, Filistin kökenli Ürdünlüler parlamentodaki orantısız temsiliyetin varlığı nedeniyle İslami gruplar içerisinde örgütlenmişlerdir. Bu noktada, Filistin ulusal mücadelesinin *intifada* sonrası İslamileşen boyutu da göz önüne alınması gereken bir başka bölgesel dinamiktir.¹⁵

Bu örgütler arasında İHC son derece önemli bir yer teşkil etmektedir.¹⁶ İHC’nin 1992 yılında siyasi parti niteliği kazanması, Ürdün’deki Filistinlilerin ayrımcı politikalara maruz kalmadan üye olabilecekleri neredeyse tek oluşum olmasını sağlamıştır. Örnek vermek gerekirse, Filistin kökenli bir Ürdünlü olan İHC eski başkanı İshak Farhan, Ürdün’deki siyasal istikrarın altını önemle çizmekte ve Krallığı asla hedef görmediklerini sürekli olarak yinelemektedir. Böylece, Ürdün’deki İslami hareketin büyük bir çoğunluğunu temsil eden İHC, bölgedeki diğer Arap ülkeleri ile karşılaştırıldığında, barışçı ve ılımlı bir İslami siyaset izlemekte olduğuna vurgu yapılmalıdır. Özetle İHC, Ürdün’de siyasal baskıların azaltılması, ‘tartışmalı’ olarak ifade edilen Seçim Yasası’nın nüfus oranını yansıtacak biçimde yeniden düzenlenmesi ve daha fazla siyasal temsiliyet temelinde bir muhalefet yürütmektedir.

Aslında, 1950 ve 1960’larda Arapçı ideolojik kimlikle şekillenmiş muhalefet, 1980’lerle birlikte siyasal İslamın Orta Doğu’da güç kazanması ile yeni bir döneme girmiştir. Şöyle ki Müslüman Kardeşler, 1960 ve 1970’lerde Krallık tarafından rejime bağlı, *tarafsız bir muhalefet* olarak algılanıyordu. *Ikhwan*’ın Oslo Barış sürecine karşı olması rejim ile arasındaki ilişkinin yeni bir biçim kazanmasının yolunu açtı. Özellikle birinci *intifada* sonrası güç kazanan Hamas ile Müslüman Kardeşler’in yakın ilişkisi göz önüne alındığında, Arap-İsrail uyuşmazlığının çözümünde *Ikhwan* Ürdün için artık eskisi kadar etkili bir ‘ortak’ olmayacaktır.¹⁷ Tam da bu noktada, *Ikhwan* ve Krallık arasında tarihsel olarak inşa edilen ‘tarafsız muhalefet geleneği’ zayıflamaya başlamıştır. 2011 yılında Arap Baharı’nın tüm Arap dünyasında etki alanı bulması ile de, *Ikhwan* ve Haşimi Krallığı arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması ihtiyacı gündeme gelmiştir.¹⁸

¹⁵ Eski Parlamenter ve Ürdün Parlamentosuna seçilen Çerkez kökenli ilk kadın milletvekili, *Toujan Faisal* ile mülakat, 9 Kasım 2010, Amman.

¹⁶ Russell Lucas, “Jordan”, s. 12: <http://www.freedomhouse.org/>

¹⁷ Shmuel Bar, *The Muslim Brotherhood in Jordan*, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1998, s. 48.

¹⁸ Jillian Schwedler, *Faith in Moderation: Islamist Parties in Jordan and Yemen*, Cambridge University Press, 2006, ss: 198 – 205.

Ürdün Baharı: Daha fazla siyasal reform

Arap Baharı'nın Ürdün'e ilk kayda değer yansıması Kral II. Abdullah'ın başbakanı görevden alması ile yaşanmıştır. Özellikle Cuma namazı sonrasında gerçekleştirilen gösteri yürüyüşlerinin hükümeti ve artan hayat pahalılığını hedef alan protestolar neticesinde, Kral Abdullah Başbakan Samir al-Rifai'yi görevden alarak yerine Amman'da 2005 yılında gerçekleştirilen bombalı saldırılar sonrasında yine başbakanlığa getirilen Maruf el-Bakhit'i atamıştır.¹⁹ Bakhit'in başbakan olarak atanması, Krallığın ulusal birlik ve güvenliğe dikkat çekmeye çalıştığının bir tezahürü olarak nitelendirilmekle beraber, söz konusu atama Ürdünlüler açısından farklı bir değerlendirme ile karşı karşıya kalmıştır. Maruf Bakhit'in görevde olduğu 2007 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimleri, Krallık tarihinde adından en fazla söz edilen seçimler olmuştur. 2007 seçimleri sonrasında ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları Bakhit'in atanmasının ardından özellikle ülkedeki İslami gruplar tarafından demokratikleşme hareketlerine yönelik adımların sekteye uğrayacağı algısı yaratmıştır.²⁰

Kral II. Abdullah Amman'da gerçekleştirilen gösteri yürüyüşleri sonrasında, “Her şekilde yapıcı diyaloga destek vereceği ve demokratik olmayan hareketlerin ülkedeki ulusal birliğe tehdit oluşturması karşısında duracağı” çağrısında bulunmuştur.²¹ Kral II. Abdullah, hükümet politikalarına karşı düzenlenen gösteri yürüyüşlerinin geride kaldığını ve yeni bir sayfa açma gerekliliğinin altını çizerek, zaman kaybetmeden Seçim Yasası ve Siyasi Partiler Yasası için tasarı hazırlama gerekliliğini dile getirmiştir.²² Bu gelişmelere paralel olarak, Krallık Ulusal Diyalog Komitesi'ni (UDK) Anayasayı yeniden gözden geçirmek için görevlendirmiştir. Eski Başbakanlardan ve UDK Başkanı Tahir el-Masri de, “Bizim tek amacımız Seçimler ve Siyasi Partiler Yasasına ilişkin anayasal değişiklikler yapmaktır” diyerek, gerekli görülen değişikliklere halk desteğinin bulunduğu işaret etmiştir.²³

Gösteri yürüyüşlerinin Krallık tarafından algılanışı değerlendirildiğinde ise, İslami gruplara yapılan atıflar son derece önem arz etmektedir. Başbakan Bakhit, gösteri yürüyüşlerinin düzenlenmesinde *Ikhwan*'ın ‘Mısır ve Suriye’deki İslami liderlerden direktif aldığı’ ifade etmesi, Müslüman

¹⁹ Maruf el-Bakhit, 9 Kasım 2005'te Amman'da meydana gelen bombalı saldırıların ardından 27 Kasım 2005 tarihinde Başbakan olarak atanmış ve bu görevi 25 Kasım 2007'ye kadar sürdürmüştür. Maruf el-Bakhit daha önce Krallığın Ulusal Güvenlik Şefi olarak görev almış, ardından Ürdün'ün Türkiye ve İsrail Büyükleçisi görevlerinde bulunmuştur.

²⁰ Muhammed Hussein Al-Momani, “Jordan Seeks to Preempt Discontent with New Government”, *Arab Reform Bulletin*, 16 Şubat 2011.

²¹ “Reform, modernisation are my agenda – King”, *The Jordan Times*, 31 Mart 2011.

²² a.g.e.

²³ “Constitution review panel ‘has carte blanche’”, *The Jordan Times*, 1 Mayıs 2011.

Kardeşler ve Krallık arasında 1994 yılından bu yana kırılğan bir yapının oluşmakta olduğunu açıkça göstermektedir.²⁴ Bu noktada belirtilmesi gereken bir başka husus ise, 1989 yılında Parlamentonun görevine yeniden dönmesi ve akabinde siyasi partilerin hukuki bir zeminde faaliyet göstermeye başlaması ile ülkedeki toplumsal muhalefet güçlenmiş ve İslami Hareket Cephesi'nin politik etki alanı geçmiş yıllara oranla oldukça artmıştır. Krallığın siyasal liberalleşme çabaları çerçevesinde İHC, ülkenin en örgütlü ve ideolojik zemine sahip yerel aktör ve muhalefet konumuna gelmiştir. Böylece ülkedeki toplumsal hareketleri, İHC'nin gerek protestolar yürütülürken gerekse bugünden sonra izleyeceği tutum, ülkedeki siyasal liberalleşme çabalarının nasıl bir şekil alacağı konusunda ipuçları vermektedir.

Tunus, Mısır, Suriye ve Libya örnekleri bir karşılaştırma yapıldığında, Arap Baharı'nın Ürdün'e yansması diğer Arap ülkeleri ile eşzamanlı olarak başlamış olsa da, protestoların ve gösteri yürüyüşlerin içeriği ve kullanılan söylemler gözönüne alındığında, Ürdün'ü diğer ülkelerden ayıran son derece önemli yerel ve bölgesel dinamikler mevcuttur.²⁵ Bu dinamiklerden ilki, Ürdün'deki muhalefetin kilit aktörü *Ikhwan* ve İHC, faaliyetlerinde monarşiyi ve rejimi hedef alan bir tutum ve söylem sergilemekten her zaman kaçınmış olmasıdır. Tarihsel süreçte Müslüman Kardeşler'in (ve İHC'nin) Ürdün siyasal sistemi ile bütünleşmiş ve beraberinde Haşimi monarşisinin istikrarına karşı bir duruş sergilememiş olması, *Ikhwan*'ı demokratikleşme süreçlerinde kilit bir aktör konumuna getirmiştir. Örneğin, İHC Genel Sekreteri Hamza Mansur, Arap dünyasındaki hareketleri değerlendirdiği bir açıklamasında, Ürdün ile Mısır'ın karşılaştırılamayacağına vurgu yaparak Mısır'da halkın rejim değişikliği için talepte bulunduğunu, Ürdün'de ise siyasal reformlar ve seçilmiş bir hükümet talebi ile yürüyüşlerin gerçekleştirildiğini söylemiştir.²⁶

Rejimin öncelikleri açısından bakıldığında, bu açıklama son derece anlamlıdır; zira Krallık için müzakere edilemeyecek yegâne kırmızı çizgi 'monarşinin devamlılığı ve istikrarı'dır. *Ikhwan* ve İHC'nin gerek İsrail ile ilişkiler gerekse demokratikleşme konularında bundan sonra izleyeceği yaklaşımlar, Krallık ile Cemaat arasındaki *karmaşık* yapının nasıl bir şekil alacağına ışık tutacaktır. Şu noktayı da belirtmek gerekir ki, İHC (ve *Ikhwan*) 1997 ve 2010 seçimlerini gerek siyasal liberalleşme çabalarının yeterince ilerlemediği ve 'tartışmalı' Seçim Yasası yeniden düzenlenmediği gerekçeleri ile boykot etmiş olsa da, Cephe Ürdün siyasal hayatı ve demokratikleşme hareketleri kapsamında Arap Orta Doğu'sunda farklı bir zeminde değerlendirilmelidir. Bunun temel nedeni, *Ikhwan*'ın (ve 1992'den bu yana

²⁴ "Amman protest turns violent: PM blames Islamists", *The Jordan Times*, 25 Mart 2011.

²⁵ Kareem Fahim, "Jordan's Protesters Ask Little and Receive Less", *The New York Times*, 19 Temmuz 2011.

²⁶ "Amman Protests Turns Violent", a.g.e.

İHC'nin) Krallık tarihinde hiçbir zaman yasaklanmamış olması ve Ürdün iç siyasetine eklenmiş olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Arap dünyasındaki toplumsal hareketlerin etkileri göz önüne alındığında, Ürdün'ün farklı kılan ikinci dinamik ise, ülkenin bölgesel denklem içerisindeki konumudur.²⁷ Filistinli göçmenlere vatandaşlık vererek Ürdün'de ikamet etmelerine imkan tanınması bakımından, Orta Doğu Barış sürecinde kilit bir rol oynayan Krallığın istikrarı bölge ülkeleri ve Batı dünyası tarafından birincil derecede önem arz etmektedir.

Gerek uluslararası toplumun gerekse yerel muhalif aktörlerin taleplerini karşılamak amacı ile Krallık, protestoların başlamasının hemen ardından bir dizi yasal düzenlemeleri ivedilikle ajandasına almıştır. Arap Baharı'nın Ürdün'deki en temel yansımaları şu anayasal değişikliklerle özetlenebilir. Toplam 45 anayasal reform kararı alan Krallık, Kral'ın bazı yetkilerini parlamentoya devrederek parlamentoyu daha fazla aktifleştirmeyi amaçlamaktadır.²⁸ Bir başka önemli yasal düzenleme ise, parlamentonun feshedilmesinden sonra (şuan yürürlükte olan) iki yıl yerine 4 ay içerisinde seçime gidilmesi ve milletvekili yaşının 35'ten 25'e düşürülerek meclisin gençleştirilmesini sağlamaktır. Son olarak, askeri mahkemelerin yolsuzluk ve mali davalar yerine bundan sonra sadece 'terör ve casusluk davalarına bakması' parlamentonun onayından sonra yürürlüğe girecek reformlardan bir diğerini teşkil etmektedir.²⁹

SURİYE

1943'e kadar Fransız Manda Yönetimi altında olan Suriye Arap Cumhuriyeti, 1963 yılında Baas Partisi'nin askeri bir darbe sonrasında iktidara gelmesi ile olağanüstü hal ile yönetilmektedir. Her ne kadar nüfusunun yüzde seksen beşini Suriyeli Araplar oluştursa da, Suriye mezhepsel açıdan bakıldığında heterojen bir nüfus barındırmaktadır.³⁰ Etnik olarak, Kürt, Türkmen ve Ermeni azınlığın yaklaşık olarak nüfusun %17'sini oluşturan Suriye'de, Müslüman nüfusun %12'sini ise Arap Aleviler (Nusayriler) teşkil etmektedir. 1963 yılında askeri bir darbe ile iktidara gelen Suriye Baas Partisi, 1970 yılında bir Nusayri olan Hafız el-Esad'ın devlet başkanlığını devralması ile sayıca azınlık olan Nusayriler'in (Suriyeli Aleviler'in) iktidar dönemi böylece başlamış oldu.³¹

²⁷ "Islamists: Jordan is Not Egypt", *The Jordan Times*, 1 Şubat 2011.

²⁸ "Another Milestone", *The Jordan Times*, 15 Ağustos 2011.

²⁹ "Arap Baharı Ürdün'ü de etkiledi", ntvmsnbc.com (16.08.2011).

³⁰ Oytun Orhan, "Suriye'de Demokrasi mi, İç Savaş mı?: Toplumsal-Siyasi Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye'ye Etkisi", Rapor No: 41, Nisan 2011, s. 8.

³¹ Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yayınları, 2004, ss: 272 – 279; Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the*

Suriye’de Yavaşlatılmış Devrim mi, İç Savaş mı?

Suriye’nin Arap Baharını diğer ülkelerle karşılaştırdığımızda, “yavaşlatılmış” bir devrim veya reform süreci olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.³² İlk olarak Mart ayında Sünni nüfusun yoğunlukta olduğu Dera kentinde başlayan rejimi protesto eylemleri, 25 Nisan’da Esad rejimin kenti kuşatma altına alması ile Suriye’de Arap Baharı’nın domine etkisi uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir.³³ Dera’nın ardından, Hama, Humus ve ardından Lazkiye’yi de etkisi altına alan gösteri yürüyüşleri, Esad rejiminin şiddet kullanması ile iç savaş tartışmalarını gündeme taşımıştır. Özellikle Dera kentinin kuşatılması ve göstericilere karşı kuvvet kullanılması sebebi ile Baas Partisinden 200 kadar üye bu süreçte istifa etmiştir.³⁴

Suriye’deki ayaklanmaların başlamasından bu yana Beşar Esad çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Bunlardan ilkinin Esad, olayların başladığı Mart ayı sonunda yapmış ve olağanüstü halin kaldırılması ve işsizlikle mücadele etme sözü vermiştir.³⁵ Esad’ın bu ilk konuşmasında, reform sözü verilmiş olsa da somut anlamda ülkenin demokratikleşmesine katkı koyacak bir açılımın gerçekleşmemesi üzerine artan protestoların ardından Haziran ayında Esad, Şam Üniversitesinde yaptığı bir açıklamada, “Ülkede yaşanan olayların dış kaynaklı bir komplo” olduğunun altını çizerek, ordunun güç kullanmasının tek çare olduğunu ifade etmiştir.³⁶ 24 Ağustos tarihinde ise din adamlarına verdiği bir iftar yemeğinde Esad, “Dış baskılar iddia edildiği gibi Batı’nın Suriye halkına ve reformlara verdiği önemden kaynaklanıyor. Bu baskılar Suriye’nin, Batı’nın bölgede çözemediği bir düğüm olmasından kaynaklanıyor” ifadelerini kullanarak, BM’in birkaç gün önce açıkladığı 2200 kişinin hayatını kaybettiği Suriye’de Esad, şiddet kullanımını bir yerde meşrulaştırmaya çalışmıştır.³⁷

Suriye örneği analiz edildiğinde, öne çıkan en önemli husus muhalefetin ayaklanmalar sırasında dile getirdiği taleplerdir. Zira söz konusu talepler, ülkenin içerisinde bulunduğu iç karışıklığı irdelememize yardımcı olacak ipuçlarını beraberinde getirmektedir. Oytun Orhan’ın Suriye ile ilgili hazırladığı raporda da ifade ettiği gibi, Suriye’de beş farklı muhalif grup bulunmaktadır. Bunlar; Reformcular, Müslüman Kardeşler ve diğer İslami Hareketler, Suriyeli Kürtler, Suriye dışında faaliyet gösteren rejim

Modern Middle East, Routledge, 1992, ss: 260 – 262.

³² “Popular Protest in North Africa and the Middle East (VI): The Syrian People’s Slow-Motion Revolution”, International Crisis Group – *Middle East/ North Africa Report*, No: 108, Damascus/ Brussels, 6 July 2011.

³³ “Suriye Dera Kuşatmasını Sürdürüyor”, *BBC Türkçe*, 30 Nisan 2011.

³⁴ “Suriye Baas Partisinden Toplu İstifalar”, *BBC Türkçe*, 28 Nisan 2011.

³⁵ “Assad returns to familiar themes in speech”, www.english.aljazeera.net, 20 Haziran 2011.

³⁶ A.g.e.

³⁷ “BM: Suriye’de ölü sayısı 2200’e ulaştı”, ntvmsnbc.com, 23 Ağustos 2011.

muhafifleri'dir.³⁸ Bu gruplar arasında Reformcuların 2000'li yıllar ile birlikte Suriye'deki demokratikleşme hareketlerine etkisi oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde, entellektüeller, akademisyenler, girşimciler ve kent soyluların ekonomik ve siyasi reform taleplerini gündeme getirmesi ile ülkede göreceli olarak değişimin başladığı söylemek mümkündür. Rejim ise demokratikleşme, siyasi tutukluların serbest bırakılması, olağanüstü halin kaldırılması ve ekonomik reform gibi bu taleplere kısmen de olsa yanıt vermiştir. Örneğin Beşar Esad, siyasi suçtan hapiste bulunan 600 kişiyi 2000 yılında serbest bırakmış, ve ülkede faaliyet gösteren ve Ulusal İlerici Cephe dahilinde yer alan siyasi partilere kendi gazetelerini çıkarma izni vermiştir.³⁹ Ancak 2005 yılında yayınlanan Şam Deklarasyonu ve 2007'de yeniden 'Ulusal Demokratik Değişim İçin Şam Deklarasyonu' çatısı altında örgütlenen birçok reform yanlısı Suriyeli tutuklanmıştır. Özellikle 2007 seçimlerini protesto eden Şam Deklarasyonu üyeleri, Suriye'de bugüne dek örgütlenmiş en büyük siyasi muhalefeti temsil etmektedir.⁴⁰ Böylece, Şam Deklarasyonu'nu zayıflatma çabaları ve Esad yönetiminin siyasi ve ekonomik alanlarda dile getirilen taleplere karşı bir tutum sergilemesi, rejimin köklü reformların hayata geçirilmesi konusunda bir direniş gösterdiğini ortaya koymuştur.

Suriye İç Siyasetinin Değişmeyen Muhafif Aktörü: Müslüman Kardeşler Cemaati

Suriye'de muhalefet gözönüne alındığında, en temel aktörün Müslüman Kardeşler (*Ikhwan*) olduğu bilinmektedir. Baas Partisi'nin 1963 yılında bir darbe ile iktidara taşınmasını "mürtet" (dininden dönen) olarak değerlendiren Suriye *Ikhwan*'ı, Hama'da örgütlenmiş ve 1982 yılında çoğu Cemaat üyesi binlerce kişi rejim tarafından kente düzenlenen askeri bir operasyon sırasında öldürülmüştür. Her ne kadar Baas iktidarı Suriye *Ikhwan*'ın gücünü zayıflatılmaya çalışsa da, Cemaat ülkedeki Sünni kentlerde ideolojik etkisini kaybetmemiş ve özellikle Beşar Esad'ın devlet başkanlığını devralması ile İslami söylemlere vurgu yapılmaya çalışılarak Sünni kesimin hassasiyetlerine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Özellikle Ali Sadrettin Bayannuni'nin *Ikhwan* lideri olması ve ardından şiddeti reddettiğini açıklaması ile rejim ve Cemaat arasındaki kırılğan yapının yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur.

1980'den bu yana yasaklı olan *Ikhwan* 2005 yılında yaptığı bir açıklamada, 42 yıllık Baas iktidarın son bulmasını ve serbest ve adil seçimlerin

³⁸ A.g.e.

³⁹ a.g.e, s. 13.

⁴⁰ Damascus Declaration: People Boycotted Elections, *The Syria Monitor*, 28 Nisan 2007, http://syriamonitor.typepad.com/news/damascus_declaration/

yapılması hususunu gündeme taşımıştır.⁴¹ Söz konusu yaklaşımla beraber, *Ikhwan Şam* Deklarasyonuna imza atarak, ülkedeki diğer reformcu gruplar ile demokratikleşme hareketlerini destekleyen bir aktör haline gelmiştir. Bu noktada, Bayannuni'nin "ülkeyi yönetmek değil, gücü paylaşmak" talebi içerisinde bulunması, Baas rejimi ile süregelen çatışmayı kırmaya ve uzlaşmaya yönelik bir adım olarak değerlendirmek gerekmektedir.⁴² Bu noktada, *Ikhwan*'ın eski genel sekreteri ve halen Cemaatin Şura Meclisi üyesi olan Ali Sadrettin Bayannuni'nin aşağıdaki ifadeleri, Suriye'deki demokratikleşme sürecine bakış açısını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

"Suriye devletinin gerçek bir demokratik rejime kavuşması için modern esaslara göre yeniden yapılanmaya ihtiyacı vardır. Bu da kısmi veya şeklen reformlarla gerçekleşemez. İhtiyaç olan şey Suriye'de yeni, uygar, demokratik, çok partili, iktidar değişiminin yaşanabildiği, hukuk üstünlüğünün yer aldığı bir yapı inşa etmektir. Bunu şeffaf bir ortamda yapmamız gerekmektedir. Konular bu şekilde ele alınır, sorunlar bu ortamda tartışılırsa kişisel konular büyük ölçüde ikinci planda kalacaktır. Bazıları rejimin gerekli değişiklikleri direk olarak yapmasını umuyordu. Şimdi biz vaatlerin hiçbir yararının olmayacağı aşamadayız. Çok acil somut icraatlara ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak adımlar tersi yönde atılmaktadır."⁴³

Müslüman Kardeşlerin de katılımı ile Suriyeli 300 muhalifin "Suriye'de Değişim Konferansı" teması ile Haziran ayı başında Antalya'da düzenlenen toplantıda, 31 kişilik bir danışma kurulu oluşturulması kararı alındı. Toplantı sonunda, Danışma Kurulu üyeliğine *Ikhwan*, Şam Deklarasyonu'na dahil liberal ve sol güçler ve Kürt gruplardan 4'er kişinin katılımı ile 15 bağımsız muhalif getirilmiştir.⁴⁴

Yerel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikler Bağlamında Suriye Baharı'nın Değerlendirilmesi

2003 Irak Savaşının bölgesel anlamda yarattığı etkilerinden biri mezhepsel kimliklerinden müteşekkil ve merkezi otorite ile yıllarca yönetilen ülkelerin rejim değişikliği ile nasıl bir hal alacağı konusunda somut bir yaklaşım üretilememesi gerçeğidir. Bu noktadan hareketle, farklı mezhepler ve etnik gruplarından oluşan Suriye toplumunun ve ülke istikrarının Beşar Esad yönetimi sonrasında alacağı şeklin henüz tahayyül edilememesi, uluslararası

⁴¹ "Syrian Islamists Seek Free Elections", www.english.aljazeera.net, 4 Nisan 2005.

⁴² a.g.e, s. 15.

⁴³ Veyssel Ayhan ve Oytun Orhan, "Suriye Müslüman Kardeşler Cemaatinin Eski Genel Sekreteri Ali Sadrettin Bayannuni ile Röportaj", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 31 – 32, Temmuz – Ağustos 2011, s. 18.

⁴⁴ "Opposition Rejects Foreign Intervention", *Al-Ahram Online Weekly*, No: 1053, 23 – 29 Haziran 2011.

sistemin/ toplumun Suriye konusunda kesin bir tavır almasını engellemektedir.⁴⁵ Bu noktada, özellikle Tunus, Mısır ve Libya örneklerinden Suriye'yi farklılaştıran ve ayıran yerel, bölgesel ve uluslararası dinamiklerin analiz edilmesi gerekmektedir.

Yerel dinamikler açısından bir değerlendirme yapıldığında, Suriye'deki Baas Partisi iktidarı her ne kadar 1963'te siyasal erki elinde bulundursa da, Beşar el-Esad 2000 yılından bu yana babası Hafız el-Esad'ın ölümünün ardından devlet başkanlığı görevine gelmiştir. Diğer bir deyişle, Beşar Esad bölgedeki diğer liderlerden – Zeynel Abidin Bin Ali, Hüsnü Mübarek ve Muammer Kaddafi – farklı bir konumda değerlendirilmelidir. Bir başka yerel dinamik olarak nitelendirilebilecek husus ise, Suriye'nin demografik yapısıdır. Suriye nüfusunun büyük çoğunluğunu Araplar oluştursa da, ülkede hatırı sayılır Nusayri, Ermeni ve Kürtlerden oluşan mezhepsel ve etnik azınlıklar bulunmaktadır. 1970'te askeri bir darbe ile gerek Baas Partisinin gerekse ordunun Nusayriiler'in kontrolüne geçmesi, aslında Suriye'deki diğer farklı mezhep ve etnik grupların karşı çıktığı bir durum olmamakla beraber, heterojen bir nüfus yapısına sahip Suriye'nin Arap ve Sünni hakimiyetine geçmemesinin bir güvencesi olarak da algılanmaktadır. Zira Baas rejiminin “seküler ve Arap kimliği” ülke istikrarının temel kaynağı olarak da değerlendirilmektedir.⁴⁶ Bu çerçevede, Suriye'nin 1976 yılında Lübnan iç savaşına müdahale etmesi ve Arap Caydırıcı Gücü adı altında Lübnan'a asker yerleşirmesi, Esad rejiminin bu yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemli bir tarihsel örnektir.

Orta Doğu'nun dinamikleri gözönüne alındığında, Suriye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinin Arap Baharı'nın ülke üzerindeki etkisinin farklı bir konumda değerlendirilme gerekliliğini ortaya koyacaktır.⁴⁷ 1989 Ta'if Anlaşması ile Suriye Lübnan iç savaşının sona erdirilmesinde etkin rol oynamış ve iç savaşa müdahil grupların (Hizbullah hariç olmak üzere) silahsızlandırılmasında görev üstlenmiştir. Bunun yanında, Suriye'nin Lübnan üzerindeki tarihsel olarak inşa edilmiş vesayeti, Batılı ülkeler (Fransa başta olmak üzere) ve bölgesel güçler tarafından zaman zaman İran, İsrail ve Suudi Arabistan gibi bölgesel aktörlerin Lübnan iç siyasetindeki güç paylaşımını dengeleyen bir aktör olarak algılanmıştır. Özellikle Refik Hariri süikastine kadar olan dönemde (2005'e kadar), İran-Hizbullah ittifakının ve Suudiler – Lübnanlı Sünniler arasındaki yakın bağın yarattığı iç huzursuzluğun Suriye'nin arabuluculuğu ile çözümlenebileceği düşüncesi vardır. Ayrıca, Orta Doğu denkleminden bakıldığında Suriye ve İran arasında 1979 yılından bu yana

⁴⁵ Ian Black ve Nour Ali, “Syria Protests: Troops renew attacks on pro-democracy demonstrators”, *Guardian*, 9 Ağustos 2011.

⁴⁶ Oytun Orhan, a.g.e., s. 21.

⁴⁷ Oytun Orhan, “Suriye'nin Bölgesel Konumu Güçleniyor: Kral Abdullah ve Beşar Esad'ın Beyrut Ziyareti”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 21, Eylül 2010.

geliştirilen siyasi, ideolojik ve askeri ittifakın yarattığı bir endişe de mevcuttur. Bu endişe, Suriye'ye yapılacak bir müdahalenin mutlaka İran'ı da dahil edecek olmasıdır. İran – Suriye ilişkisi, Suriye'ye yönelik bir müdahaleyi olası kılmamaktadır. Diğer bir bölgesel aktör olan İsrail ile Beşar Esad döneminde yakınlaşma içerisinde giren Suriye, İsrail ile ilişkilerini normalleştirme sürecine sıcak bakmaktadır. Suriye'nin İsrail ile ilişkileri normalleştirme çabası, Esad ve Baas iktidarının Batı dünyası tarafından algılanışını da olumlulaştıran bir duruma işaret etmektedir.

Suriye, 1990'lardan bu yana uluslararası sisteme eklenme çabası içerisinde olan ve Soğuk Savaş'ın bittiğini iyi kavrayıp, dış politikasını yeniden kurgulayan bölge ülkelerinin başında gelmektedir. Bunun ilk örneğini 1991 Madrid'te başlayan Orta Doğu Barış Görüşmelerine katılarak gösteren Hafız el-Esad (ve 2000 sonrasında oğul Esad), gerek İsrail gerekse Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme girişimleri ile Soğuk Savaş politikalarından uzaklaşıp, Suriye'yi 'yalnızlaştırma' yerine uluslararası sisteme entegre etme gayreti içerisinde girmiştir.⁴⁸ Oytun Orhan, Suriye'de yaşanacak bir değişimin bölge denklemleri ile ilişkilendirilmesi gerekliliğini şu şekilde açıklamaktadır;

“Suriye'de değişime bölgesel ve küresel dinamikler açısından baktığımızda rejimin Mısır ve Tunus'a oranla daha rahat bir pozisyonda olduğunu söylemek mümkündür. Bölgesel dinamiklerin Suriye'de değişimden ziyade statükodan yana olma oranı daha yüksektir. Bölgede Suriye rejiminin en büyük destekçisi İran ve Hizbullah olacaktır. Zira bu aktörler arasında ulusal çıkar hesaplarının yanı sıra mezhepsel ve ideolojik bir bağ da bulunmaktadır. Suriye'de rejimin en önemli alternatifi Sünni Müslüman çoğunluğa dayanan bir yönetim olacaktır”.⁴⁹

İşte tam da bu noktada, Suriye'de yaşanacak bir rejim değişikliğinin bölgeye nasıl yansıtılmasının henüz netleşmemiş olması ve yukarıda bahsi geçen dinamikleri tersyüz edecek yeni dinamikler getirebilecek olması, Suriye Baharı'nın diğer Arap örneklerinden farklı bir zeminde değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

MISIR

Mısır'da demokrasi ve demokrasinin kurumlarının gelişimi ülkede özellikle 18. Yüzyıldan itibaren etkinleşen Batı tarzı modernleşmenin ikilemleri ile otoriter siyasi kültürün talep ve alışkanlıkları arasında sıkışmış bir şekilde gerçekleşegelmıştır. Bu sıkışıklık demokrasiyi çoğu zaman bir amaç olmaktan çıkarmış ve demokratik dönüşümü sağlaması beklenen kurumları da gerek iktidarın gerekse muhalefetin ve hatta dış aktörlerin içinde bulunduğu bir güç mücadelesinin aracı haline getirmiştir.

⁴⁸ Meliha Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Dönem Girilirken”, *Ortadoğu Etüdüleri*, No:1, 2009, ss: 69-81.

⁴⁹ Oytun Orhan, a.g.e., s. 21.

Henüz 1958 yılında Mısır'ın ABD büyükelçisi yapmış olduğu bir konuşmada ordu tarafından yapılmış bir müdahale sonrasında ortaya çıkan yeni rejimin demokratik bir düzen oluşturma konusundaki çaba ve etkinliklerinden bahsediyor ve Mısır halkının geçiş dönemi sonrasında iki yıl içinde ABD tarzı mı yoksa Fransa tarzı mı bir demokratik yapı ve cumhuriyetçi sistem istedikleri konusunda bir seçim yapacaklarını müjdeliyordu.⁵⁰ O dönemde de Arap Baharı sonrası Mısır'ında olduğu gibi demokrasiye geçiş dönemini yönetecek kurumların başında yapısının otoriterliği ve emir komuta zincirindeki hiyerarşisi göz önüne alındığında ironik gibi görünse de Mısır odusu gelmekteydi.

1880'li yılların başından itibaren emperyalizm karşıtı ulusalcı direnişin en önemli aktörü ve Mısırlı alt ve orta sınıfın temsilcisi haline gelen ordu Mısır halkı için en güvenilir kurumlardan biri olarak kabul edilmiştir. Ancak daha demokratik, daha hakkaniyetli ve adil bir yapıyı getirmek adına yapılmış birçok otoriter müdahalenin başını çeken Mısır ordusu bu müdahalelerin ilerleyen aşamalarında otoriter yapının önemli yapıtaşlarından biri haline gelmiştir. Yine ironik bir şekilde orduyu arkalarına alan ve "Mısır Mısırlılarıdır" söylemini ön plana çıkaran ulusalcı hareketler uygulamış oldukları otoriter politika ve yöntemlerle bir taraftan aynen 1880-1881'de ve sonrasında olduğu gibi amaçlarının "Mısır'ı askeri tiranlık ve zorbalıktan kurtarmak"⁵¹ olduğunu iddia eden dış müdahaleler için zemin hazırlarken öte taraftan demokratik bir dönüşümün rejim içi siyasi güçlerce şekillenmesine engellemişlerdir. Bu dönemde krallıktan ve İngiliz başatlığından kurtulmanın bayraktarlığını yapan ordu bu değişimi gerçekleştirecek ve Mısır halkını bağımsızlaştıracak bir kurum olarak görülmüş ya da gösterilmiştir. Ancak modernleşmenin ve bağımsızlığın ana taşıyıcı aktörlerinden biri olarak kabul edilen Mısır ordusu zaman içinde otoriter rejimin temel dayanak noktalarından ve demokratikleşme önündeki engellerin en önemlilerinden birine dönüşmüştür.

Bu anlamda emperyalizmden bağımsızlık sağlanmış ancak ve bu ilk bağımsızlığı daha anlamlı kılarak demokratik devrimi gerçekleştirebilmek için Mısır halkının ortaya koyması gereken ikinci bağımsızlık mücadelesi yakın döneme kadar oluşagelmemiştir. Demokratik yapısal dönüşüm için daha hayati olan bu ikinci mücadele ise Mısır halkı ve sivil toplumunun özellikle 1952'deki Cemal Abdül Nasır önderliğindeki ulusalcı askeri müdahaleden sonra altyapısı daha da belirginleşen, Enver Sedat ve Mübarek döneminde yukarıdan ve kontrollü açılım politikaları ve reformlarla ayakta tutulmaya çalışılan ve temelde hantal, doğu despotizmini Asya tarzı üretim biçimleriyle harmanlamış,

⁵⁰ Albert Hussein, 'Egypt's New Regime: Full Sovereignty Demanded', *Vital Speeches of the Day*, Vol. 19, No20, August 1953, ss: 610-2.

⁵¹ John Newsinger, *Liberal imperialism and the occupation of Egypt*, *Race and Class*, Vol.49, No.54, 2008, ss.54-75, (s.62).

seçkin bürokratik ve otoriter olarak kabul edilen⁵² bir devlet yapılanmasının yanısıra geleneksel nepotik bir siyasi kültürden bağımsızlaşmasını sağlayacak olması beklenen mücadeledir.

Bu anlamda Arap Baharı çerçevesinde Mısır ordusunun dönüşümsel rolü bu ikinci mücadele içindeki konumlanması ile de yakından ilgili olacak gibi görünmektedir. Yapısı itibarıyla otoriter bir siyasi kültürden gelen askeri seçkinlerin demokratik dönüşümün neferliği görevini içselleştirerek askeri edimlerini sivil yönetsel unsurların mutlak kontrolüne teslim etmeleri Mısır ordusunun rejim sorunları yerine dış güvenlik konularına odaklanmalarına imkân verecek ve siyasi erk kullanımında demokratik kurumların daha da etkinleşmesini/yetkinleşmesini sağlayacaktır.

İslami Hareketler

Demokratik dönüşümün tartışmalı konularından biri de özellikle Batı merkezli demokrasi tartışmalarının bir kısmında göz ardı edilen ya da primordiyal (ilksellikleri) ve dogmatik niteliği nedeniyle demokrasinin çoğulcu anlayışına uymayacağı iddiasıyla sivil toplum tanımından dışlanan siyasal İslam hareketleri olmuştur⁵³. Her ne kadar kuramsal tartışmalarda farklı düzlemlerde incelense de Mısır'ın mevcut sivil ve siyasi toplumlarını siyasal İslam hareketlerini göz ardı ederek incelemek pek mümkün görünmemektedir. Nitekim Müslüman Kardeşler yapılanması ve bu yapılanmanın toplumsal tabanı Mısır'daki siyasi ve sosyo-ekonomik sistemin yapısal dönüşümünün niteliği ne olursa olsun bu dönüşümde başat rol oynayacak aktörlerin arasında yer almaktadır.

Mısır'ın yakın siyasi tarihinde karar alma mekanizmalarından, bürokratik otoriterizmin ideolojik aygıtlarından ve erki temsil eden temsil yapılarından sistemli bir şekilde uzak tutulmaya çalışılmış olan İslami hareketler, 1970'lerden 1990'ların sonuna kadar otoriter rejimle olan ilişkilerinde siyasi şiddet de dâhil olmak üzere birçok yöntemi hayata geçirmişlerdir. Mısır'da gerek bölgesel gerekse iç dinamiklerle etkileşimli bir şekilde farklı dönemlerde farklı eylemlerle kendini ifade eden siyasi İslam, 1970'lerde İsrail'le imzalanan Camp David Anlaşması'na 1980'lerin başında Sedat'ın Batı yanlısı politikalarına, 1990'larda İsrail'le başlatılan barış sürecine siyasi şiddeti de kullanarak tepki vermiştir. Bu dönemde binlerce kişinin tutuklanmasına, yüzlerce kişinin ölmesine yol açan devlet-radikal siyasi İslam

⁵² Hamdy A. Hassan, 'State versus Society in Egypt: Consolidating democracy or upgrading autocracy', *African Journal of Political Science and International Relations*, Vol. 4, No.9, ss. 319-329, (s.319)

⁵³ Ferhad İbrahim, 'Sivil Toplum Üzerine Arap Tartışması', Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel (der.) *Orta Doğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, ss.29-61.

çatışması 1997'deki Luxor saldırısından⁵⁴ sonra siyasi şiddet düzleminden şiddetsiz uzlaşmazlık düzlemine geçmiştir.

İslami hareketler ile hakim ekonomik sınıflar arasında çıkarsal bir bağın ya da iki grubun kazanımlarını da karşılıklı bağımlı hale getirebilecek ortak bir ekonomik düzlemin bulunmaması Müslüman Kardeşler hareketinin toplumsal tabanını otoriter liderlikten uzaklaştıran başka bir etken olmuştur. Ekonomik anlamda siyasi bir dönüşüme daha liberal bakabilecek bir dindar burjuvazinin Mısır'ın Mübarek liderliğindeki hakim oligarşik burjuva yapısından dışlanması ve dindar iş insanlarının Müslüman Kardeşlerin toplumsal tabanında etkin bir şekilde yer almaması⁵⁵ İslami hareketin siyasi alanda da daha muhafazakarlaşmasına hizmet etmiştir. Bu anlamda Müslüman Kardeşlerin üye profilinin daha çok eğitilmiş orta ve alt sınıf profesyonelleri, öğrenciler, sendika üyeleri ile küçük esnaftan oluşması devlet güdümlü hakim burjuvaziyle sınıfsal ve çıkarsal ortaklık temelinde güçlü bağlarının bulunmaması bu hareketin devlete olan mesafeli duruşunu ve Arap Baharı'na etkin katılımını anlamlandırmak açısından değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

Her ne kadar 1987 seçimleri Müslüman Kardeşler ve Mısırlı Marksist gruplar gibi daha önceleri siyasi sürece katılımları reddedilen muhalif güçlerin de facto olarak tanınması anlamına gelen sonuçlar doğursa da⁵⁶ o yıllardan bu yana söz konusu grupların otoriter bürokratik Mısır siyasi yapılarına eklenmesi ya da bu yapılarla bütünleşmesi pek mümkün olmamıştır. Nitekim bu ayrışıklığın Mübarek sonrası Mısır'da da kısa zaman içinde ortadan kalkması çok düşük bir olasılıktır.

Dış aktörler, uluslararası ve bölgesel dinamikler

Mısır'daki siyasi liberalleşme ve demokratikleşmenin uluslararası dinamikleri 1990'lı yılların başından itibaren farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde bütün dünyada başat duruma gelmeye başlayan yeni liberal dönüşüm Mısır'ı da etkilerken IMF başta olmak üzere uluslararası ekonomik kurum, yapı ve unsurlar Mısır sosyo-ekonomik kalkınmasının yönünü belirlemede daha da etkin olmaya başlamışlardır. Uluslararası yeni-liberal finansal yapı ve kurumlar Mübarek rejimi üzerinde ekonomiyi daha fazla liberalleştirilmesi ve ekonomik kalkınma ve finansal gelişme önünde engel olarak tanımladığı teşviklere son

⁵⁴ David Fielding and Anja Shortland, 'An eye for an eye, a tooth for a tooth: Political violence and counter-insurgency in Egypt, *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No.4, 2010, ss. 433-448.

⁵⁵ Gümüşçü, s.854.

⁵⁶ Hamdy A. Hassan, 'State versus Society in Egypt: Consolidating democracy or upgrading autocracy', *African Journal of Political Science and International Relations*, Vol. 4, No.9, ss. 319-329, (s.323)

vermesi yönünde baskılarını arttırmıştır⁵⁷. Bu dönemde devletin IMF ve Dünya Bankası'nın Mısır için belirlemiş olduğu ekonomik kalkınma programlarının ana uygulayıcısı olması otoriter Mısır liderliğinin ekonomik ve sosyal kalkınmadaki rolünü de belirlemiştir. Ancak Mısır rejiminin şeffaflıktan uzak karar alma ve uygulama yapısından kaynaklanan sorunlar⁵⁸ nedeniyle devlet uluslararası ve yerel unsurlar arasında bir köprü görevi görmekten çok liberalleşmeye ket vuran kontrollü bir bürokratik siyasi-ekonomik kuruma dönüşmüştür. Bu rolü gerek 1970'li yılların siyasi kültür mirasında gerekse 1990'ların yeni liberalleşme sürecinde gözlemlemek mümkündür.

Ancak 1970'lerde ve 1990'larda yaşanan ve "infıtah" olarak bilinen ekonomik liberalleşme süreçlerinde devletin ekonomideki merkeziliğini ve başatlığını koruması toplumun her katmanını içine alan çoğulcu bir Mısır burjuvazisinin oluşumunu engellemiş ve bunun yerine dış sermaye çevreleriyle yakın bir ilişki içindeki devlet yöneticilerinden, teknokratlardan ve yüksek seviye bürokratlardan oluşan bir "devlet burjuvazisinin" ortaya çıkmasına yol açmıştır⁵⁹. Devlet güdümlü ve yönlendirmeli infıtah politikaları Mısır ekonomisinde korporatist bir liberalleşme modelinin uygulanmasını beraberinde getirirken böylesi bir modelde devlete eklemli oligopolleden oluşan bir burjuva sınıfı finans sektörü ve dış destekli büyük ölçekli yatırımlar üzerinde sıkı bir denetim kurarak⁶⁰ liberalleşmenin çoğulcu ve rekabetçi felsefesine ters düşen kontrollü bir ekonomik açılımı hayata geçirmiştir.

Dünya görüşü anlamında çoğulcu bir Mısır burjuva sınıfının oluşumuna izin vermeyen bu yapılanma siyasi anlamda çoğulcu bir dönüşüme esin kaynağı olabilecek ekonomik evrilmeyi de gerçekleştirmekten uzak olmuştur. Nitekim devlet ve hakim sınıflar tarafından ekonomik yapıyla bütünleşmelerine izin verilmeyen ve içinde dindar burjuvayı, azınlık girişimcilerini, ve işçileri de barındıran orta ve alt sınıflar zamanla Arap Baharı'na yol açacak toplumsal hareketlerin de taşıyıcı aktörleri haline gelmişlerdir.

Arap Baharı'nı etkileyen önemli bölgesel faktörlerden biri de Arap-İsrail uzlaşmazlığının ve Mübarek döneminde İsrail'le yürütülen salt devlet merkezli diplomasinin Mısır halkı üzerinde yarattığı olumsuz etki olmuştur. Mübarek döneminde barış sürecinin iyi yönetilememesi ve sivil topluma yayılamaması barışın Mısır halkı tarafından içselleştirilmesini

⁵⁷ John William Salevurakis ve Sahar Mohamed Abdel-Haleim, 'Bread Subsidies in Egypt: Choosing Social Stability or Fiscal Responsibility', *Review of Radical Political Economics*, Vol.40, No. 1, 2008, ss.35-49

⁵⁸ Hamdy A. Hassan a.g.e. s.325

⁵⁹ Şebnem Gümüşçü, 'Class, Status and Party: The Changing Face of Political Islam in Turkey and Egypt', *Comparative Political Studies*, Vol.43, No.7, 2010, ss.835-861, s.848.

⁶⁰ A.g.e. s.848

gerçekleştirebilecek bir kamusal alanın ve toplumsal mekanizmaların yaratılmasını zorlaştırmıştır. Toplumun kanaat önderlerinin, sendikaların, eğitim kuruluşlarının sivil toplum örgütlerinin barış süreciyle bütünleştirilememesi vatandaş diplomasisi için gerekli kamusal alanın oluşturulamamasına yol açmış, barışı Mısır liderliği ile İsrail liderliği arasında prosedürel ve yalnızca baskıcı kontrolle sürdürülebilen bir duruma dönüştürerek Mısır halkını bu nokta da rejimden yabancılaştırmıştır.

Arap Baharı'ndan 5 yıl kadar önce ABD'nin Mısır'a yönelik dış politikasına getirilen önerilerin başında rejim içi değişimlerin yapıbozucu bir yaklaşımla değil realist bir yaklaşımla desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda ABD'nin bölgesel olarak önemli bir müttefiği olan Mısır'daki değişimlerin uygulamaya geçirilmesi noktasında güvenlik yapılanması, anayasal yapı, hukuksal ve siyasi kurumlar, medya, siyasi seçkinler ve toplumsal cinsiyet gibi değişik alanlarda etkin bir liberalleşme sürecini desteklemesinin hem bölgesel istikrar açısından hem de ABD'nin Ortadoğu'da yürütmeye çalıştığı demokratikleştirme stratejisinin etkinliğinin geliştirilmesi açısından önemli olacağı belirtilmiştir⁶¹. Bununla birlikte, başkanlık sistemiyle ilgili düzenlemeleri hayata geçirici, siyasi partiler için daha çok özgürlük getirici, seçimlerin adil bir şekilde gerçekleştirilmesini denetleyici ve terör karşıtı yasaların kötüye kullanılmasını engelleyici reformları desteklemek üzere Mısır hükümetinin yanısıra Mısır siyasi ve sivil toplum unsurlarına sağlanacak yardımların önemine değinilmiştir⁶². Ancak ABD tarafından özellikle USAID çatısı altında verilen ekonomik yardımlar ve sivil toplum örgütlerine verilen mali ve siyasi destekle gerçekleştirilmeye çalışılan demokratikleşme, kalkınma ve ekonomik liberalleşme süreçleri genelde sürdürülebilir bir yapısal dönüşümü hedeflemedikleri ve ABD dış politikası tarafından araçsal olarak kurgulandıkları için özellikle daha öncelikli ABD dış politika çıkarlarıyla çatıştıklarında kolaylıkla gözardı edilebilmişler ve kesintiye uğratılabılmışlardır⁶³.

Mısır'daki Arap Baharı hareketleri bazı uzmanlar tarafından Büyük Ortadoğu oluşumu çerçevesinde *yaratıcı/yapıcı bir yıkım*⁶⁴ olarak değerlendirilmiş ve başta ABD olmak üzere dış güçlerin bu kalkışmaları dış

⁶¹ Hala Mustafa, 'A Policy for Promoting Liberal Democracy in Egypt', Foundation for Defense of Democracies, White Paper Series, Washington, 2006, ss.1-9

⁶² Michele Dunne, 'Time to Pursue Democracy in Egypt', Policy Outlook, Middle East Program, Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC, 2007, ss.1-8.

⁶³ Laura K. Landolt, 'USAID, Population Control, and NGO-Led Democratization in Egypt: The Fate of the ICPD Programme of Action', *Democratization*, Cilt. 14, Sayı.4, 2007, ss.707-722.

⁶⁴ F. William Engdahl, Egypt's Revolution: Creative Destruction for a 'Greater Middle East'?, February 5, 2011, <http://www.engdahl.oilgeopolitics.net/print/Creative%20Destruction%20Washington%20Style.pdf>

politikalarında nasıl araçsallaştırabilecekleri konusunda öngörülerde bulunmuşlardır. Mısır'daki kalkışmaların dış güçlerin jeostratejik bir aracı olarak değerlendirilmesi bu kalkışmaların diğer boyutlarının göz ardı edilmesine ve indirgemeci bir yaklaşıma sapmaya izin vermeyen bir şekilde irdelenmelidir.

Yerel süreçler: Mısır'daki Arap Baharının niteliği ve geleceği

Mübarek dönemindeki rehberli ya da güdümlü diye nitelendirilebilecek siyasi liberalleşme sürecinin en önemli iki özelliği bu sürecin otoriter rejim tarafından rejime yönelik eleştirileri ve olası muhalif hareketlerin sistemli bir şekilde örgütlenmesini engellemek için araçsallaştırılması ve pratik çözümler üretmek yerine söylemsel düzleme hapsedilerek uygulamada etkisizleştirilmesi olmuştur. Bu anlamda siyasi liberalleşme adına verilen sözler ya söylem düzeyinde kalmış, ya rejim içi küçük değişikliklere yol açmaktan öteye gitmemiş, ya da uygulamaya konulduktan kısa bir süre sonra bir kenara bırakılmıştır. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar Mübarek dönemi seçim sistemi, seçimlerin yargı kurumları tarafından denetimi, parlamentodaki temsilin niteliği açısından belli başlı siyasi açılım ve reformlara tanık olmuşsa da⁶⁵ bunlar sistemi demokratikleştirmekten çok mevcut rejimi kısa dönemli tavizler vererek ve olası bir yapıbozumundan korumayı amaçlamıştır. Bu anlamda Mısır liderliğinin reformları yaparken temel kaygısı yapıyı dönüştürebilecek halk tabanlı aktif devrimi pasif devrim niteliğinde uygulamalarla engellemeye çalışmak olmuştur.

Mısır'daki siyasi liberalleşmeye yönelik reformların otoriter liderlik tarafından rejimin bekasını sağlama yolunda gerek uluslararası aktörleri gerekse toplumsal muhalefeti yatıştırmanın bir aracı olarak kullanılması bu reformların demokratik anlamda yapısal bir dönüşümün taşıyıcısı haline dönüşmelerini engellemiştir. Öyle ki Mübarek dönemi reformlarının uzun dönemli demokratik bir değişimi amaçlayan hesaplı ve uzun dönemli politikalar olarak değil de rejime yönelik içten ve dıştan gelen açılım baskılarının sonucunda siyasi tepkisel refleksler şeklinde ortaya çıkması olası bir dönüşümün hem yapısal olmasına izin vermemiş hem de sürdürülebilir olmasını engellemiştir. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan sınırlı siyasi rekabet, sivil özgürlüklere bağlılık yoksunluğu, siyasi erkin bireyselleştirilmesi, politik gücün kullanımında kurumsallaşmış denetim mekanizmalarının eksikliği, kamusal alanın apolitikleşmesi⁶⁶, siyasi seçkinlerin sorgulanamaz başatlığı, siyasi mücadelenin yapaysallaştırılması, rejimin siyasi alandaki *de facto*

⁶⁵ Ferhad İbrahim, 'Sivil Toplum Üzerine Arap Tartışması', Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel (der.) *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, İletişim Yayınları A.g.e. 322-3

⁶⁶ Mira Tzoreff, 'Egypt's Democracy Deficit', Tel Aviv Notes, An Update on Middle Eastern Developments by the Moshe Dayan Center, 14 Şubat 2006

hegemonyası, devletin sivil toplum üzerindeki tahakkümü⁶⁷, ile tanımlanan *demokrasi açığı* muhalif grupların rejime karşı eleştirilerinin ve yapıbozumsal faaliyetlerinin hedefi haline gelmiştir.

Bu bağlamda Mısır'ı Arap Baharı'na getiren süreç devlet rehberli siyasi reform hareketlerinin demokratik bir dönüşümü gerçekleştirme konusundaki içtensizliği ve sığılığı ile ekonomik reformların halkın günlük yaşamına yansımadaki başarısızlığın birleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Otoriter rejim tarafından Hüsnü Mübarek'in veliahtı olarak yetiştirilen Cemal Mübarek ve çevresindeki siyasi zümre tarafından toplum desteğinden yoksun bir şekilde kurgulanan kontrollü çoğulculuk ve reform politikalarına⁶⁸ karşı Mısır muhalif gruplarının örgütlü tepkilerinin ilk örnekleri 2004 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır. 2004 yılında ortaya çıkan⁶⁹ ve toplumsal tabanını harekete geçirmede engellense de Mısır siyasi manzarasını değiştirmede çok etkin olan Mısır Değişim Hareketi (*Kefaya*)⁷⁰, 2008 yılında toplumu değişik katmanlarının katılımıyla (sendikalar, öğrenciler ve meslek örgütleri, v.b.) gerçekleşen protestolar ve iş durdurmalar, 2008 yılında sosyal medyanın etkin kullanımıyla ortaya çıkan ve rejime ciddi eleştiriler yönelten 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin⁷¹ başını çektiği toplumsal aktivizm, toplumsal desteği yüksek olan Müslüman Kardeşler hareketinin giderek artan muhalif faaliyetleri bu dönemde Mısır halkının Mübarek yönetimine duyduğu rahatsızlığın önemli göstergeleri olarak değerlendirilmiş ve Mısır'da Arap Baharı'ndaki toplumsal kalkışmaya giden yolun kilometre taşlarını oluşturmuşlardır. Bu süreç içinde muhalif gruplar otoriter rejimin ideolojik ve yönetsel dayanak noktaları olan Mübarekçi medya, sendikalar, güvenlik bürokrasisi, polis bakanlıkları, gibi kurum ve kuruluşların yerine yeni siyasi parti ve yapılanmaları oluşturmuş ve 1990'lı yılların sonundan itibaren kamusal alan bilinçlenmesinin önemli bir aracı haline gelen interneti⁷² de etkin bir şekilde kullanarak kalkışmanın toplumsal tabanını eşgüdümlü bir şekilde genişletmişlerdir.

⁶⁷ Glen E. Perry, 'The Arab Democracy Deficit. The Case of Egypt', *Arab Studies Quarterly*, Vol.26, No.2, 2004, ss.91-107.

⁶⁸ Thomas Demmelhuber, Egypt's Moment of Reform and its Reform Actors: the Variety – Capability Gap', *Democratization*, Vol. 16, No.1, 2009, ss.119-136, s.121

⁶⁹ Nadia Oweidat, *The Kefaya Movement. A Case Study of a Grassroots Reform Initiative*, Rand Corporation, National Defense Institute, Santa Monica, CA,2008, ss.1-9.

⁷⁰ Daniel Consolatore, 'Living with Democracy in Egypt', *The Humanist*, Kasım -Aralık, 2005, ss.7-10 (s.9)

⁷¹ İsmail Numan Telci, "6 Nisan Hareketi: Yeni Bir Sosyal Aktivizme Doğru mu?", *Ortadoğu Analiz*, Cilt.3, Sayı 28, 2011, ss.98-106.

⁷² Rasha A. Abdulla, 'Taking the e-train: The Development of the Internet in Egypt', *Global Media and Communication* 2005, Vol.1 No.2, ss.149-165.

Burada Mısır'daki Arap Baharı'nın geleceği için değerlendirilmesi gereken en önemli noktalardan biri Mısır Ulusal Kongresi ya da Mısır Devrimi Koruma Kongresi çatısı altında bir araya gelen Mısır solcularının temsilcisi *İlerici Gençlik Ligi*, orta ölçekli endüstriyel şehirleri temsil eden *6 Nisan Ulusal İşçi Hareketi*, güney Mısır'ın kırsal gruplarını temsil eden *Yukarı Mısır Gençlik Platformu*, seçkin Hristiyan Mısırlılar tarafından desteklenen *Özgür Mısırlılar Partisi*, Nasırcı ulusalcı-sol görüşleri ile ön plana çıkan *Karama Partisi*, orta sınıfın görüşlerini yansıtan Wafd ve Yeşiller gibi siyasi örgütlenmeleri⁷³ ile Müslüman Kardeşleri, Kefiya hareketini ve mevcut geçiş dönemini yöneten Mısır ordusunu ve ortak çoğulcu bir paydada buluşturacak bir kurumsallaşmanın ve devlet yapılanmasının gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğidir.

Bu bağlamda ülkede 2011 yılı sonlarında düzenlenecek olan cumhurbaşkanlığı seçimi de Mısır'da siyasi dönüşümün olası yönü açısından önemli bir gelişme olacaktır. Siyasal dönüşümün niteliği konusunda farklı duruşlara ve çizgilere sahip olan Amr Musa, El Baradei, Abdel Monim Abul Fotuh, Hazım Salih Ebu İsmail, Selim el Avva ve adaylığını henüz açıklamamış ancak bu süreçte doğrudan ya da dolaylı olarak yer alacak diğer siyasetçilerin Mısır siyasi yapısını değiştirmeye yönelik ortaya koyacağı politikalar ülkedeki dönüşümün niteliği konusunda önemli ipuçları sunacaktır. Nitekim Mısır siyasi dönüşümünü ikinci cumhuriyetçi bir yaklaşımla değerlendiren Amr Musa, Arap Baharı sonrası Mısır'daki durumu bir geçiş dönemi olarak değerlendiren ve devrimin kazanımlarına sahip çıkarak onu bırakmayarak sivill otoritenin başatlığında demokratik bir cumhuriyetin gerekliliğini ifade eden Baradei⁷⁴, toplumsal desteğini Müslüman Kardeşler hareketinden alan ve ılımlı bir dini lider olarak tanımlanan Hazım Salih Ebu İsmail, yine eski bir Müslüman Kardeşler üyesi olan ancak adaylığını açıkladıktan sonra Müslüman Kardeşler hareketinden azledilen Arap Tıp Birliği Genel Sekreteri Abdel Monim Abul Fotuh, ve bazı yorumcular tarafından Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin de destek verdiği iddia edilen yine ünlü İslami düşünür Avva'nın⁷⁵ seçim sonrasında izleyecekleri yol Mısır siyasi yaşamının dönüşüm yörüngesini belirlemede önemli rol oynayacaktır.

Ancak tüm bu belirleyenler çerçevesinde Mısır'da Mübarek rejimini deviren hareketlerin demokratik anlamda yapısal bir dönüşüme yol açabilmesi

⁷³ Paul Amar, 'Egypt after Mubarak', *The Nation*, 23 Mayıs 2011, ss. 11-15.

⁷⁴ *Al Ahram Weekly*, 'A blueprint for basic rights', 23-29 June.2011, <http://weekly.ahram.org.eg/2011/1053/eg9.htm> and *Al Ahram Weekly*, 'El-Baradei's not there', 8-14 September.2011, <http://weekly.ahram.org.eg/2011/1063/eg3.htm>

⁷⁵ *Al Ahram Weekly*, 'Policies not personalities', 23 - 29 June 2011 <http://weekly.ahram.org.eg/2011/1053/eg8.htm>

için öncelikle güvenlik söylemi ve kurumlarının sivilleştirilerek siyasi alandan ayrıştırılması, otoriter dönemde devletin ideolojik aygıtlarının başında gelen medyanın liberalleşerek toplumun değişik katmanlarının duruşlarını yansıtır bir çoğulcu bir kurumsallaşmayı ve özerk profesyonelleşmeyi gerçekleştirmesi, değişimin sürdürülebilir olması, değişimin kamusal alan ve siyasi seçilmişler tarafından içselleştirilmesi, toplumun tüm katmanlarını çoğulcu ve eşitlikçi bir anlayışla içine alması, eski rejimden beslenen kurum, kuruluş ve bireylerin birbirleriyle olan nepotik ve çıkarasal ilişkilerinin tasviye edilmesi, Mübarek döneminde otoriter rejime hizmet eden ideolojik aygıtların bağımsızlaştırılması ve liberalleştirilmesi, kadınların ve azınlıkların⁷⁶ çoğulcu sisteme etkin ve yetkin bir şekilde dahil edilmesi gerekmektedir.

Geçiş dönemi Mısır'ındaki en önemli sorulardan biri bu dönemin Mısır'da siyasi anlamda kökten bir yapı bozumunu sağlayıp otoriter, nepotik bir siyasi rejimden demokratik bir sisteme geçişi gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğidir. Bu bağlamda geçiş dönemi sonrası Mısır'ının siyasi kültürüne ve pratiklerine yön verecek olan sivil toplum, siyasi seçkinler, seçilmişler, atanmışlar, ekonomik unsurlar, ve madunlar (toplumdaki alt sınıflar) gibi temel aktörlerin demokrasiyi nasıl tanımladıkları ve bu tanımları uygulamaya geçirmek anlamında ne kadar samimi ve istekli oldukları da Mısır'daki dönüşümün niteliği açısından önemli bir belirleyen olacaktır. Nitekim dünyadaki çoğu toplumda olduğu gibi Mısır toplumunda da demokrasinin toplumun tüm katmanlarında aynı şekilde algılandığından bahsetmek mümkün değildir. Örneğin Mısır ordusunun tanımladığı demokrasi ile muhalefetteki Müslüman Kardeşler hareketinin üyelerinin büyük bir bölümünü oluşturduğu Özgürlük ve Adalet Partisi'nin demokrasi tanımı arasında farklılıklar vardır. Yine aynı şekilde Hristiyan Kıpti azınlığın demokrasi tanımıyla diğer grupların demokrasi tanımları arasında da farklar bulunmaktadır.

Buradaki asıl sorun yalnızca bu tanımlar arasındaki farklılıkları ve bu farklılıkların arkasındaki siyasi amaçlar arasında sürdürülebilir bir bağ kurmak değil aynı zamanda bu farklılıkların uzlaştırılması sonrasında ortaya çıkacak çok kültürlü, çok sesli ve toplumsal katmanlar arası karşılıklı hoşgörü tahammülün yüksek olduğu yeni bir siyasi yapı ve kültürün tüm bu aktörler tarafından ne kadar içselleştirilebileceği olacaktır. Öyle ki bu tür bir asgari

⁷⁶ Nitekim nüfusunun yüzde 10'unu Kıpti olarak bilinen Ortodoks Hıristiyanlar ve Katoliklerin oluşturduğu Mısır'da Arap Baharı öncesi İslamcı Selefilere ve Kıptiler arasındaki gerilim, Arap Baharı sonrasında da tam anlamıyla durulmamıştır. Bk. *NTVMSNBC haber portalı*, 'Mısır'da muhafazakarlaşma sürece mi?', 01.07.2011,, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25228340>

içselleştirme sağlanmadığı sürece yapısal anlamda bir siyasi değişimden ve demokratik bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir.

TUNUS

Magrip bölgesinde demokratikleşme ve siyasi liberalleşme süreçleri bölgede yapısal bir dönüşümü amaçlayan aktivizm ile realist düzlemde demokratikleşme retoriklerini bölgesel çıkarları ile örtüştürdüğüne etkinleştirmeye ve araçsallaştırmaya çalışan aktörlerin faaliyetleri arasında sıkışmış görünmektedirler. Bu bağlamda dünyadaki neoliberal dönüşümle paralel olarak bölgede uygulamaya konmaya başlayan Avrupa Akdeniz Ortaklığı projesi gibi paydaşlığa dayalı bölgesel işbirliği modellerinin bölgesel anlamda bir demokratik dönüşümü amaçlayan idealist ya da inşacı projeler mi yoksa temelde Akdeniz'in kuzeyinde bulunan Avrupa devletlerinin güneydeki göç, siyasal İslam, ekonomik istikrarsızlığa atfen oluşan güvenlik kaygılarını gidermeye yönelik hegemonyal/yeni kolonyalist realist projeler mi olduğu ciddi bir tartışma konusudur. Nitekim bu tür projelerin niteliğinin ve amaçlarının doğru bir şekilde irdelenmesi bölgede özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yoğunlaşan liberalleşme baskısının doğasını çözümlenmek açısından da önemlidir.

Bölgedeki demokratikleşme süreçlerine destek konusunda ABD ve Avrupa arasında yaklaşımsal yöntemsel bir fark olduğundan bahsedilebilir. Nitekim örneğin ABD daha çok dengeli bir yukarıdan aşağıya/aşağıdan yukarıya ve mevcut rejimle işbirliği içinde bir yaklaşımı ön plana çıkarırken, Avrupa Birliği ve üye ülkelere daha çok yönetsel yetkinlik inşasını amaçlayan⁷⁷ ve mevcut rejimle eşgüdümü önceleyen yukarıdan aşağıya bir destek modelini uygulamaya koymaya çalışmışlardır. Ancak Tunus örneğinde bu farklılıkların özellikle iki dış aktörün dış politika önceliklerine göre de kurgulandığını ve uygulama(ma)ya çalışıldığını gözlemlemek mümkündür.

Realist bir gözle bakıldığında Avrupa'nın bölge ile ilgili temel kaygıları enerji sağlanım yollarına erişimin kesintiye uğramaması, olası İslami bir uyanış ya da kalkışmanın engellenmesi, uluslararası sermayenin çıkar ve taleplerini karşılayacak ekonomik liberalleşmeye izin verilmesi, göçün engellenmesi Arap-İsrail barış sürecine destek verilmesi ya da bu süreçte tarafsız bir çizginin izlenmesi⁷⁸ olmuştur. ABD açısından bakıldığında ise Ortadoğu'da sergilediği demokratikleşmeye destek retorikliği ile ABD yanlısı ya da güdümlü iktidarlara verilen etkin destek arasındaki çelişkiyi Tunus örneğinde de görmek mümkündür. Bu bağlamda ABD'nin çıkarları ile paralel

⁷⁷ Daniela Huber, 'Democracy Assistance in the Middle East and North Africa: A Comparison of US and EU Policies', *Mediterranean Politics*, Vo. 13, No.1, ss.43-62, s.58

⁷⁸ Francesco Cavatorta, 'Geopolitical Challenges to the Success of Democracy in North Africa: Algeria, Tunisia and Morocco', *Democratization*, Vol.8, No. 4, 2001, ss.175-194.

bir şekilde ülkeyi neoliberal uygulamalara ve dış yatırımlara açan, ABD ile işbirliği içinde terörizme karşı radikal önlemler alabilen ve zaman zaman siyasi ifade özgürlüğünü de gözardı edebilecek katı bir laikliği uygulayan Bin Ali rejimi⁷⁹ bölgedeki liberal yapı dönüşümsel demokratik bir hareketin öncü ya da taşıyıcı rolünü üstlenmek bir yana, kontrollü bir istikrarı öncülleyen örnek bir ABD güdümlü yönetim haline gelmiştir.

Tunus'ta 1987 yılından beri başkanlık görevinde bulunan Zeynel el Abidin Bin Ali'nin rejimi zaman içinde siyasi istikrarını sağlamak için rejime tehdit olarak görülen başta İslami hareketler olmak üzere siyasi muhalif gruplara karşı baskıcı önlemler almaya başlamıştır. Yer yer zor kullanma da içeren bu önlemlerin Tunus kamusal alanındaki yıkıcı etkisi ülkenin kendine özgü ve ülke dinamik ve değerlerini gözönünde bulundurarak oluşturmayı hedeflediği yerel bir demokratikleşme modeli geliştirmesini engelleyen önemli etmenlerden biri olmuştur .

İktidara gelirken kendinden önceki çürümüş ve yozlaşmış olarak tanımladığı Habib Burgiba rejiminin yerine daha çoğulcu ve hoşgörülü bir siyasi yapı oluşturacağını vaat eden Bin Ali⁸⁰ siyasi liberalleşme retoriğini siyasi iktidarının bekasını sağlama ve rejim üzerindeki hegemonyal kontrolünü pekiştirme yolunda araçsallaştırmaktan çekinmemiştir. Nitekim liberal söylemine ve bazı liberalleşme uygulamalarına rağmen Bin Ali yönetiminin bu yapı dönüşümsel bir duruş geliştirip geliştirmeyeceği konusunda ciddi kuşklar dile getirilmiş ve rejimin “yanıltıcı bir liberalleşme”⁸¹ya da “aldatıcı ve yalnızca dış görünüşte bir demokrasinin”⁸² varolduğu bir siyasi ortamda kontrollü bir otoriteriyalizmi devam ettirdiği vurgulanmıştır.

Bu anlamda Bin Ali'nin “temsili demokrasisi” muhaliflerin siyasi sistemden hukuksuz bir şekilde dışlanmasını, ifade özgürlüğünün bastırılmasını, medyanın susturulmasını, rejime eklemli olmayı kabul etmeyen toplumsal örgütlülüğün tecrit edilmesini engelle(ye)memiş ve zamanla siyasi

⁷⁹ Richard Falk, ‘Ben Ali Tunisia was model US client’, <http://www.modernwriters.org/focus/analysis/8258-ben-ali-tunisia-was-model-us-client.pdf>, 27.01.2011

⁸⁰ Roger Owen, ‘The Practice of Electoral Democracy in the Arab East and North Africa’, Ellis Goldberg, Reşat Kasaba ve Joel Migdal (der.) *Rules and Rights in the Middle East*, University of Washington Press, Seattle ve Londra, 1993. ss.17-42, s. 29

⁸¹ Eric Gobe, “Deceptive Liberal Reforms: Institutional Adjustments and the Dynamics of Authoritarianism in Tunisia (1997–2005)”, in E. Kienle (ed.), *Democracy Building & Democracy Erosion. Political Change North and South of the Mediterranean*, Saqi. London, 2009, ss.93-111

⁸² Larbi Sadiki, “Political Liberalization in Bin Ali's Tunisia: Facade Democracy”, *Democratization*, Vol. 9, No. 4, 2003, ss.122-141

retorik ile liberalleşme pratiği arasındaki çelişkinin derinleşmesine yol açmıştır⁸³.

1980'li yılların sonundan itibaren ekonomik liberalleşme konusunda önemli adımlar atan ve küçük anayasal düzenlemelerle hukuksal alanda liberal bir açılım izlenimi yaratan⁸⁴ Bin Ali rejiminin siyasal alandaki hegemonyası, bu adımlara paralel bir siyasal demokratik dönüşümün yapısal anlamda gerçekleştirilememesi nedeniyle gerek yerel siyasi unsurlar gerekse Fransa gibi dış aktörler tarafından ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır⁸⁵. Bu sorgulama süreci 2000'li yıllara gelindiğinde rejim açısından bir meşruluk krizine dönüşmeye başlamış ve bu dönemdeki artan muhalif toplumsal aktivizm 2011 yılında Tunus'ta gerçekleşen direniş hareketlerinin toplumsal altyapısını oluşturmada önemli bir rol oynamıştır.

Prosedürel anlamda işleyen bir demokrasi görüntüsünün altında giderek tekilci-baskıcı bir rejime dönüşen Bin Ali iktidarının yapısal iç çelişkilerini ortaya çıkaran sivil direniş hareketlerinin kayda değer örneklerine 2000 yılından itibaren daha sıklıkla rastlanmaya başlanmıştır.

Mayıs 2000'de gazeteci Tefvik Ben Brik, Bin Ali yönetimini eleştiren yazıları nedeniyle mevcut siyasi rejimin kendisini, ailesini ve destekçilerini pasaportuna el koyma, soruşturma açma, telefonlarını dinleme ve kesme gibi yöntemlerle taciz ettiğini belirterek açlık grevi başlatmıştır. Yazılarında Bin Ali rejiminin yozlaşmışlığını, işkencelerini, medyayı susturmasını, sivil toplumu etkisizleştirmesini eleştiren⁸⁶ Bin Brik'in bu hareketi hem uluslararası hem de yerel kamusal alanda yankı bulmuş ve Tunus'taki rejimce oluşturulan suskunluk sarmalının kırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bin Brik'in rejime karşı sergilemiş olduğu global (Küreyerel) direniş aynı zamanda Arap Baharı'na gidecek yolda tohumları atılmaya başlayan toplumsal bir bilinç silkinisinin de ilk işaretlerinden biri olmuştur.

Rejim açısından bakıldığında 2000 yılı Nisanında Burgiba'nın cenaze törenini takiben gerçekleştirilen Bin Ali karşıtı protestoları, aynı yılın Mayıs ayında gerçekleşen Tefvik Bin Brik olayına yönelik izlenen politikalar konusunda otoriter devlet kurumları içinde yaşanan görüş ayrılıklarını⁸⁷, Bin

⁸³ Larbi Sadiki, 'Bin Ali's Tunisia: Democracy by Non-Democratic Means', *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 1, 2002, ss.57-78.

⁸⁴ Daniel A. Marx, North Africa's Constitutions at the 50-year Mark: An Analysis of their Evolution', *The Journal of North African Studies*, Vol. 15, No.4, 2010, ss.481-495.

⁸⁵ Larbi Sadiki, 'Bin Ali's Tunisia: Democracy by Non-Democratic Means', *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 1, 2002, ss.57-78.

⁸⁶ Bin Brik olayı hakkında detaylı bilgi için Bk. Richard, I Lawless, Tunisia-History, *The Middle East and North Africa 2004*, Europa Publications, Londra, ss.1070-1088 ve Larbi Sadiki, 'Bin Ali's Tunisia: Democracy by Non-Democratic Means', *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 1, 2002, ss.57-78.

⁸⁷ Larbi Sadiki, 'Bin Ali's Tunisia: Democracy by Non-Democratic Means', *British Journal of*

Ali rejiminin yönetsel yeksenaklığında oluşmaya başlayan yapısal çatlakların ilk dışavurumları olarak değerlendirilmek mümkündür.

Bununla birlikte aynı Mısır örneğinde olduğu gibi teknolojik gelişme ve bilişim toplumunun genişlemesiyle kamusal alanın önemli bir iletişim ortamı ve aracı haline gelen sosyal medya Tunus toplumsal muhalif örgütlenmesinin önemli bileşenlerinden birine dönüşmüştür. Özellikle 2002 yılında sanal ortamda rejimi eleştiren ilk önemli düşünsel platformlardan birini oluşturan Züheyr Yahyavi'nin tutuklanması Bin Ali Rejiminin sosyal medyaya ve internete yönelik sınırlamalarına yerel ve uluslararası tepkiyi arttırmış ve Tunus'taki muhalif kitleleri interneti daha etkin bir direniş alanı olarak kullanmaya itmiştir. Uluslararası platformlarda “internet düşmanı” ve “net-baskıcı” rejimlerden biri olarak adlandırılan Bin Ali yönetiminin ülke içi internet kullanımına ciddi sınırlamalar getirmesine rağmen Arap Baharı kalkışmalarında muhalif grupların rejim karşıtı siber aktivizmini engellemekte başarılı olamamıştır⁸⁸.

Bin Ali yönetiminin önemli başarısızlıklarından biri de radikal İslam ile uzlaşmacı/ılımlı İslami hareketler arasında bir ayırım yapmaması, her ikisini de demokrasinin düşmanı olarak ilan ederek demokratik karar alma ve seçim süreçlerine katılımını engellemesi olmuştur⁸⁹. Bunun bir sonucu olarak ciddi bir toplumsal tabanı bulunan ılımlı İslamcı hareket rejimden yabancılaştırılmış ve liderliği sürgünde gönderilmesine rağmen önemli bir rejim karşıtı ve özgürlükler ile çoğulculuğa vurgu yapan⁹⁰ bir muhalif güce dönüşme sürecine girmesine neden olunmuştur. Seçimlerdeki başarısını takiben rejim tarafından bastırma politikalarının başladığı 1989 yılından Arap Baharı kalkışmalarına kadar binlerce üyesi ya sürgüne gönderilen ya da hapsedilen İslami Nahda hareketi⁹¹ Bin Ali iktidarının yıkılmasının ardından ülkeyi yönetmeye başlayan arageçiş hükümeti tarafından 1 Mart 2011'de yasal ilan edilmiştir. Kısa bir süre içinde sürgünden Tunus'a dönen Raşit Gannuşi liderliğinin de faaliyetleriyle yeniden yapılanan *Nahda* toplumun değişik meslek gruplarında bulunan eski aktivistlerini hızlı bir şekilde harekete geçirerek ve gerek kırsal alanda gerekse şehirlerde işleyen bir yerel örgütlenme yapısı oluşturarak⁹² yeni rejimin kurucu

Middle Eastern Studies, Vol. 29, No. 1, 2002, ss.57-78.

⁸⁸ Amy Aisen Kallander, “Tunisia’s Post-Ben Ali Challenge: A Primer”, *Middle East Research and Information Project - MERIP*, 26 January 2011, <http://www.merip.org/mero/mero012611>

⁸⁹ Roger Owen, ‘The Practice of Electoral Democracy in the Arab East and North Africa’, Ellis Goldberg, Reşat Kasaba ve Joel Migdal (der.) *Rules and Rights in the Middle East*, University of Washington Press, Seattle ve Londra, 1993. ss.17-42.

⁹⁰ Emad Eldin Shahin, *Political Ascent: Contemporary Islamic Movements in North Africa*, Westview Press, 1997, s.106.

⁹¹ Marc Lynch, ‘Tunisia’s new Al Nahda’, *Al Arabiya News*, 03.07.2011, <http://english.alarabiya.net/views/2011/07/03/155894.html>

⁹² Marc Lynch, ‘Tunisia’s new Al Nahda’, *Al Arabiya News*, 03.07.2011,

unsurları arasında önemli bir aktör haline gelmiştir. Nahda hareketinin Taliban ya da İran'daki İslami hareketle değil Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi ile karşılaştırılmasının daha doğru olacağını ifade eden, başörtüsü ya da türban konusunda kadın ve erkeklerin kendi yaşam biçimlerini seçme özgürlüğüne sahip olması gerektiğini belirten ve Müslüman Kardeşlerle ilişkisi sorulduğunda İslami ortak noktaya vurgu yaparken her ülkenin farklı koşulları ve karar alma süreçleri olduğunu da ön plana çıkaran⁹³ Gannuşi'nin liderliğindeki Nahda'nın Tunus'taki yapısal dönüşümün niteliğine yönelik olası etkisi dönüşümü irdelerken göz önünde bulundurulması gereken olgulardan biridir. Nahda'nın söylem ve politikaları başta cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri olmak üzere yeni rejimin kurumsallaşma adımlarında ve aşamalarında etkili olacaktır.

Nahda'nın liderliği cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yer almayacaklarını ancak milletvekili seçimlerine katılacaklarını belirtmişlerdir. Yine de Nahda'nın cumhurbaşkanlığı seçimindeki siyasi duruşu ve desteği seçimlerin sonucunu etkileyecektir. Bununla birlikte 2000 yılında Bin Ali rejimine direnen Bin Brik 2011 kalkışmaları sonrasında ortaya çıkan siyasi atmosferde başkanlığa aday olduğunu açıklamıştır⁹⁴. Bu liderlerin seçim sonrasındaki siyasi konumlanışları ve izleyecekleri yollar Tunus siyasi yaşamının yörüngesini belirlemede önemli rol oynayacaktır.

Arap Baharı kalkışmaları sonrası süreçte Tunus'ta gerçekleştirilecek olan seçimlerin sonrasında ortaya çıkacak siyasi tablo ülkedeki dönüşümün bundan sonraki yönü hakkında öngörülerde bulunabilmek için önemli ipuçlarını sağlayacaktır. Ancak Ağustos 2011'de yani toplumsal kalkışmalarının başlangıcından yedi ay sonra Tunus sokaklarında yapılan gösterilerde ön plana çıkan yolsuzluk vurgusu⁹⁵ geçiş dönemi yönetsel kadrolarının topluma gerekli güveni henüz veremediğini göstermesi açısından kayda değerdir. Yine bu dönemde yapılan araştırmalarda Tunus halkının seçim sürecine dahil olmak için kalkışmalarda göstermiş olduğu heyecanı göstermediği ortaya çıkmıştır. Öyle ki 14 Ağustos 2011 tarihi itibarıyla kayıt işlemleri çok kolaylaştırılmış olmasına rağmen 7 milyonu aşkın seçmenin yalnızca 3.7 milyonunu seçmen kayıt işlemini gerçekleştirmişti⁹⁶. Bu durum

<http://english.alarabiya.net/views/2011/07/03/155894.html>

⁹³ Al Jazeera News, Interview with Rachid Gannouchi, 07.02.2011,

<http://english.aljazeera.net/news/africa/2011/02/2011233464273624.html>

⁹⁴ *Al Arabiya News*, 'Tunisia's Taoukif Ben Brik to stand for president', 21.01.2011

<http://www.alarabiya.net/articles/2011/01/21/134389.html>

⁹⁵ CNNTurk, 'Arap Baharının merkezi yine gergin', 16.08.2011,

<http://www.cnntrk.com/2011/dunya/08/16/arap.baharinin.merkezi.yine.gergin/626226.0/index.html>

⁹⁶ Gamze Coşkun, Tunus'ta Seçime Doğru: Yüksek Beklentiler, Düşük Katılım, 20.08.2011, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, <http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=957>

Tunus halkında mevcut geçiş hükümeti ve siyasi yapılanma çabalarına duyulan bir güven bunalımına ya da sorununa işaret etmektedir. Bu anlamda siyasi seçilmişlerin toplumsal tabanlarının darlığı onlara eski rejimin yapıbozumuna ve ondan özgürleşmeye yönelik adımlar atmada meşruiyet kriziyle karşılaşma olasılığını yükseltmektedir. Nitekim temsil yetkinliği düşük ve sivil toplumla etkileşimini sağlıklı bir şekilde oluşturamamış bir siyasi seçilmişler topluluğunun dönüşüm yönünde etkin olması zor olacağından geçiş dönemini yöneten bürokrasinin öncelikle bu güven sorunu çözmesi gerekmektedir.

Tunus'ta Arap Baharı'nın geleceği

Mevcut durum değerlendirildiğinde Tunus'ta yeni siyasi yapılanmanın demokratik anlamda yapısal bir dönüşüme yol açabilmesi için idealist devrimci söylemi uygulamaya geçirebilecek geniş toplumsal tabanlı mekanizmaları oluşturması ve işler hale getirmesi gerekmektedir. Bu yapı-kurum sürecinde siyasi yönetişimin öncelikle Tunus halkının yaşamsal maddi ihtiyaçlarının karşılanabilmesini sonrasında da Tunus toplumunu demokratik rekabete açarak uygulamada da insan haklarına saygılı bir siyasi ve sivil toplum oluşumunu sağlayabilecek şekilde kurgulanması ve hayata geçirilmesi ön plana çıkan sorunlardan biridir⁹⁷.

Tunus'ta Ekim 2011'de yapılması planlanan 'Ulusal Kurucu Meclis' seçimleri dönüşümsel kurumsallaşmanın ilk adımını oluşturması açısından önemli bir dönüm noktası olabilme potansiyeline sahiptir. Bu Meclis cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimleri öncesi Anayasa'yı oluşturmaktan sorumlu olacak ve geçiş döneminin hukuksal altyapısını kurmada önemli bir rol oynayacaktır. Ancak bu demokratik kurumsallaşma geçiş dönemi sonrasında Tunus halkının tüm katmanlarını temsil edebilecek bir niteliğe sahip olmadığı ve demokratik değerler Tunus siyasi kültürünün bir parçası olarak içselleştirilmediği sürece yapısal dönüşümün ya da demokratik devrimin sürdürülebilirliği de pek mümkün gözükmemektedir. Yeni Tunus siyasi yapılanmasının ilk ve en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilen cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimleri bu makamları yeni bir mutlaki ve otoriter siyasi erkin aracı haline getirecek bir sürece izin vermeyecek bir şekilde yönetilirse toplumsal hareketlerin amaçladığı bir yapısal dönüşüme hizmet edebilme potansiyeline sahiptir. Bu açıdan başkan adaylarının, gerekse milletvekili adaylarının yaklaşımları, siyasi duruşları ve seçim sonrası hayata geçirecekleri politikalar kadar toplumsal tabanları ve yerel unsurlarla olan ilişkilerinin niteliği Tunus'taki yeni rejimin yörüngesi açısından çok belirleyici

⁹⁷ Richard Falk, 'Ben Ali Tunisia was model US client', <http://www.modernwriters.org/focus/analysis/8258-ben-ali-tunisia-was-model-us-client.pdf>, 27.01.2011

olacaktır. Toplumsal hareketlerin bozuma uğratmaya çalıştığı bir siyasi yapılanmayı yeniden üretecek bir erk mücadelesine girilmesi kalkışmaların kazanımlarının devrime dönüşümünü engelleyebilir. Bu yüzden gerek seçilecek yeni başkanın gerekse başkanı kontrol etmek ve dengelemek için oluşturulacak yeni siyasi-hukuksal mekanizmaların bu bilinçle hareket etmeleri gerekmektedir.

BAHREYN

Körfez ülkeleri demokratikleşme süreçleri açısından yerel, bölgesel ve uluslararası dinamiklerin yoğunluklu bir şekilde etkileşim içinde bulunduğu ve bu yüzden de mutlaki ailelerin hamiliğindeki otoriter rejimlerin sürekliliğine dayalı bir istikrarın güdümlü demokratik yapı inşa süreçlerinin olası risklerine ve istikrarsızlığına tercih edilebildiği ülkeler olmuşlardır. Bu anlamda demokratikleşme gibi yapıbozumunu hedefleyen bir projenin bütün bu unsurların kaygı ve istekleri gözönünde bulundurulmadan irdelenmesi oldukça zordur.

Uluslararası dış aktörler açısından bakıldığında neoliberal ekonominin işleyişinin sürekliliği ile demokratikleşme arasında bir seçim yapma durumu olduğunda gerek ABD gerekse AB'nin yaklaşımı çok net olmuştur. Bölgesel dış aktörler açısından bakıldığında ise Körfez'de yer alan başta Suudi Arabistan olmak üzere otoriter mutlaki rejimlerin bölgede sosyo-ekonomik ve politik bir yapısal dönüşüm için domino etkisi yaratabilecek toplumsal kalkışmaları hoş karşılamaları pek olası görünmemektedir.

Bu anlamda söz konusu dış aktörler dünyanın petrol ekonomi-politiğinin en önemli merkezlerinden biri olan Körfez Bölgesi'nde özellikle İran Devrimi sonrasında yapıbozumsal dönüşümler yerine bölgesel istikrara zarar vermeyecek mutlaki zümre kontrollü liberalleşmeleri daha çok desteklemişlerdir. Nitekim ABD'nin ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn'de toplumsal muhalif direnişin başlamasını takiben ülkenin iç işlerine karışmak pahasına ortaya koyduğu müdahil tavrı bu kaygılar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e müdahalesindeki temel noktaları bölgesel güç dengesi hesaplamaları ve dini kimlik politikaları kaygıları oluştururken, ABD bir taraftan bölgedeki en önemli jeostratejik müttefiklerinden biri olan Halife yönetimine zarar vermemek öte taraftan dünyada başatlığını yapmakta olduğu demokrasi ve demokratikleşme retoriği ile çelişmemek adına iki tarafı da dengede tutmaya çalışan açıklamalar yapmıştır. Bu bağlamda ABD başkanı Barack Obama, ABD'nin Bahreyn'de mezhep odaklı olmayan ve bütün Bahreyn toplumunu kapsayıcı ve onların

taleplerini dikkate alan ulusal bir diyalogu desteklediğini ifade ederken Bahreyn ‘deki istikrarın ABD açısından önemine de vurgu yapmıştır⁹⁸ .

Bölgesel dinamikler açısından bakıldığında Bahreyn’in bölgenin başat aktörlerinden ikisi olan Suudi Arabistan ve İran’a yakınlığı, jeostratejik anlamda körfez monarşileri ve ABD varlığı için müttefik tampon ülke konumu, mezhepsel dengeler bağlamında Sünni-Şii rekabeti içinde konumlanması ve Körfez ülkelerinde süreklilik arz eden istikrar-demokrasi ikilemlerinin etkilerine açık oluşu Arap Baharı’nın Bahreyn’deki yansımalarının bölgesel arkaplanını irdelemek için göz önünde bulundurulması gereken noktalarıdır. Bölgede özellikle başatlık mücadelesi içinde bulunan Suudi Arabistan ile İran’ın mücadele alanlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumu gerek Arap Baharı sırasında yaşanan gerginliklerde gerekse Bahreyn’e muhalif karşıtı yapılan dış müdahalenin gelişiminde gözlemek mümkündür.

Öyle ki Şii mezhep odaklı siyasetinin başat aktörü olan İran Bahreyn’deki gösterilerde bazı Şii rejim muhaliflerinin öldürülmesini protesto etmek amacıyla büyükelçisini geri çekmiştir. Bunun yanı sıra Bahreyn’deki olayları “toplumun meşru taleplerinin bir dışavurumu” olarak değerlendirirken barışçıl protestoların bastırılmasının ve mantık dışı eylemlerinin krizi daha da tırmandırmaktan ve yaraları derinleştirmekten öteye gitmeyeceğini belirtmiş ve protestolara desteğini ifade etmiştir⁹⁹. İran, ayrıca Bahreyn’e asker gönderen Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini ciddi bir şekilde kınamış, “yabancı birliklerin ülkeye girişinin Bahreyn’in iç işlerine müdahale anlamına geldiğini ve ülkedeki durumu daha da karmaşık hale getireceğini” beyan etmiştir¹⁰⁰. Bu açıklamalar ve İran’ın muhalif Şii gruplara destek verir duruşu Bahreyn’le İran arasında diplomatik bir krize de yol açmış. İki ülke karşılıklı olarak büyükelçilerini merkeze çağdıktan sonra birer diplomatı da sınır dışı etmişlerdir. Bunun yanı sıra Bahreyn Kralı İran’ı Bahreyn’in iç işlerine karışmakla suçlamış, İnci Meydanı protestolarını dış mihraklı bir komplo olarak değerlendirmiş, bu komplonun savuşturulmasında kendisine yardım eden Suudi Arabistan ve diğer komşu ülkelere teşekkür etmiştir¹⁰¹. Bahreyn hükümeti de Körfez ülkelerinden gelen bu askeri gücün bir iç meseleye müdahil olmak için değil dış tehdite karşı ülke savunmasına yardımda

⁹⁸ Al Jazeera News, ‘US supports Bahrain dialogue’, 28.02.2011, <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2011/02/2011228773913258.html>

⁹⁹ BBC News, ‘Bahrain and Iran expel diplomats’, 21.03.2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12801991>

¹⁰⁰ BBC Türkçe Servisi, ‘Bahreyn’e yabancı asker girişi kabul edilemez’, 15.03.2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/03/110315_bahrain_iran.shtml

¹⁰¹ BBC Türkçe Servisi, ‘Bahreyn Kral’ından dış komplo suçlaması’, 21.03.2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/03/110321_bahrain.shtml

bulunmak için ülkelerinde olduğunu belirtti¹⁰² İran'a karşı bir ittifak görüntüsü vermiştir.

Bahreyn'in siyasi iç yapısına bakıldığında koloni sonrası İran ve İngiltere etkisinin hissedildiği hibrid devlet kurumsallaşması ve ticaret merkezli ekonomiden petrol merkezli ekonomiye geçiş sonrası oluşan rantiyeye devlet yapılanması içinde başta Şii'ler olmak üzere değişik toplumsal grupların sürdürülebilir bir paydaşlık ilişkisi içine girememesi rejimin yapısal sorunlarını irdelemek açısından göz önünde bulundurulması gereken önemli iki tarihsel olgudur. Bu iki olgu ülkedeki aşiret yapılanmaları, dini dengeler, pederşahi yapılar ve devlet-sivil toplum ilişkilerini de göz önünde bulundurarak irdelendiğinde Bahreyn'de demokratikleşme sürecinin altyapısal sorunlarının ne kadar çok bileşenli ve karmaşık olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Bahreyn Körfez bölgesi ülkeleri arasında sivil toplum yapılanması ve toplumsal muhalefet hareketleri açısından en karmaşık ve gelişmiş toplumlardan birine sahiptir. Bahreyn kamusal alanında aşırı soldan aşırı muhafazakar İslamcı sağ siyasi çizgiye kadar birçok muhalif hareketi görmek mümkündür. 1920'li yıllardan bu yana siyasi ve ekonomik taleplerini belli bir örgütlülük ile ifade etme yetkinliğini oldukça geliştirmiş olan Bahreyn muhalif grupları arasında Şii ve Sünniler 1970'li yılların sonuna kadar temelde dindışı ideolojik meşruluk tabanına sahip toplumsal muhalefet faaliyetlerinde birlikte yer almışlar ve rejime karşı ciddi bir kontrol mekanizması oluşturmuşlardır. Saflarında sol ideolojik grupları, Nasırcıları, Baasçıları, değişik meslek gruplarından, toplumsal sınıflardan aktivistleri, öğrenci, işçi ve aydın kitleleri bulunduran¹⁰³ bu muhalif yelpaze dinin siyasi anlamda araçsallaştırılmaya başladığı 1980'li yılların başına kadar sürmüştür. Nitekim, gerek uluslararası alanda gerekse bölge çapında yapıbozumsal mücadelenin başarılı örneklerinden biri olan 1979 İran Devrimi ile birlikte özellikle Şii gruplar arasında dini/mezhebî kimliğin siyasileşmesi ve siyasi dönüşüm mücadelesinde araçsallaştırılması süreçlerine girilmiştir. Örgütlülük açısından birçok Körfez ülkesinden daha ileride bir konumda bulunan Bahreyn Şii muhalif yapılanması bu tarihten sonra Bahreyn muhalefetinin en etkin aktörü haline gelmiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak 1990'lı yıllarda bütünleşik siyasi bir güç haline gelen Şii'ler Bahreyn'de rejim kaşıtı protestoların ana taşıyıcılarının başında gelmişlerdir. 1994-1996 yılları arasında Bahreyn'de gerçekleşen anayasal reform taleplerinin dile getirildiği sokak protestoları yüzlerce kişinin ölümüyle ya da hapsedilmesiyle sonuçlanmıştır. Kitleleri kontrol etmekte zorlanan Bahreyn hükümeti pasif devrim niteliğindeki kısa süreli reformlar, kitlesel

¹⁰² Arabnews, 'Bahrain: Gulf troops to stay as counter to Iran', 18.04.2011, <http://arabnews.com/middleeast/article364592.ece>

¹⁰³ Louay Bahry, 'The Socioeconomic Foundations of the Shiite Opposition in Bahrain', *Mediterranean Quarterly*, 2000, Cilt 11, No.3, ss.130-143

aflar, İran'la diplomatik ilişkilerin düzeltilmesine yönelik jestler ve ekonomik düzenlemelerle tepkileri dindirmeye çalışmıştır¹⁰⁴.

Bahreyn'de sistem içi liberalleşmeye yönelik reformlar 2000 yılından itibaren daha yoğun bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Niteliksel olarak yukarıdan aşağıya bir şekilde kurgulanan ve uygulamaya geçirilen bu reformlar Bahreyn siyasi seçkinlerinin ve mutlaki bürokrasinin kontrolünde gerçekleştirilmişlerdir. Bu çerçevede Emir güvenlik yasasını ve mahkemesini yürürlükten kaldırmış, tüm siyasi suçluları serbest bırakmış, siyasi sürgünlerin geri dönmesine izin vermiş ve Yüksek Ulusal Komite'den bir ulusal sözleşme hazırlamasını istemiştir¹⁰⁵. Yine bu çerçevede Bahreyn medeni kanununda çeşitli düzenlemeler yapılmış, devlet memurları yasası memurları baskıdan koruyacak şekilde yeniden düzenlenmiş ve ceza kanununa işkenceyi yasaklayan hükümler eklenmiştir¹⁰⁶. Bunun yanı sıra anayasa reformu çerçevesinde 2002 yılında kadınlara yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilmiş ve bu bazı çevrelerce demokratik çoğulculuk yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir¹⁰⁷. Özellikle Şii kadınlar bu ortamı çok bilinçli bir şekilde değerlendirmiş ve daha önceleri Şii dini tarihinin kutsal öğelerinin ve eğitiminin ön plana çıkarıldığı *maatim* denilen Şii din merkezlerini siyasi bilinçlenmenin ve toplumsal aktivizmin araçları haline getirerek kadın, Şiilik ve İslam konularını ön plana çıkararak bir siyasi bilinçlenme sürecini de başlatmışlardır¹⁰⁸.

Bahreyn seçim sisteminin toplumun tüm katmanlarının seçimlere katılımına ve dolayısıyla parlamentoda temsiline izin vermemesi¹⁰⁹ 2002'de Şeyh Hamad bin Isa el-Halife tarafından emirlikten anayasal monarşiye dönüştürülen rejimin çoğulcu bir siyasi anlayışı uygulamaya koymasının önündeki en önemli engellerden biri olmuştur. Her ne kadar Halife siyasi alanda belli reformları uygulamaya koymuş olsa ve son dönemde özellikle kamu sektöründe eskiye oranla daha fazla Şii iş bulabiliyor olsa da, Şii cemaatinin sayısal çoğunluğunu ve mevcut rejim üzerinde artan baskısını göz önünde bulundurarak çoğulcu bir liberalleşme konusunda temkinli davranmış

¹⁰⁴ Louay Bahry, 'The Socioeconomic Foundations of the Shiite Opposition in Bahrain', *Mediterranean Quarterly*, 2000, Cilt 11, No.3, ss.130-143

¹⁰⁵ Ahmad Ajaj, 'Towards democracy in Bahrain', *The Middle East*, December 2004, ss.30-31, s.30

¹⁰⁶ Jared L. Watkins, 'The Right to Reperations in International Human Rights Lawand the Case of Bahrain', *Brooklyn Journal of International Law*, Vol.34, No.2, 2009, ss.559-588.

¹⁰⁷ *The New York Times*, 'Bahrain:Women run in the first municipal elections', 22 May 2002.

¹⁰⁸ Sophia Pandya, 'Women's Shi'i Ma'atim in Bahrain', *Journal of Middle East Women's Studies*, Vol.6, No.2, 2010, ss.31-58.

¹⁰⁹ Roger Owen, 'The Practice of Electoral Democracy in the Arab East and North Africa', Ellis Goldberg, Reşat Kasaba ve Joel Migdal (der.) *Rules and Rights in the Middle East*, University of Washington Press, Seattle ve Londra, 1993. ss.17-42, s. 33

ve siyasi kontrolü kaybedebileceği herhangi bir adım atmaktan kaçınmıştır. Ayrıca Bahreyn hükümeti İran'la Şii siyasi örgütlenmeler arasındaki ilişkiyi zaman zaman aşırı güvenlikleştirerek ve Şii odaklı dini mezhepselciliğe vurgu yaparak bu iki olguyu ülkedeki huzursuzlukların ana kaynağıymış gibi göstermiştir. Hükümet böyle bir yaklaşımla Şii muhalifleri düşman rejimlerin ya da dış güçlerin işbirlikçisi ana gündemi yoksulluk, işsizlik, ayrımcılık ve siyasi katılımın sınırlılığı olan Şii muhalif aktivizmini etkisizleştirmeye ve ona karşı bir kamuoyu oluşturmayı amaçlamıştır¹¹⁰. Bununla birlikte mevcut Bahreyn rejim için tehdit olarak görülen Şii muhalefetinin rejim karşıtı olarak değerlendirdiği faaliyetlerini engelleyebilmek için bir taraftan kontrol mekanizmalarını daha etkinleştirmeye ve polisiye önlemleri daha yetkin bir şekilde kullanmaya çalışırken bir taraftan da bürokrasi ve kurum çalışanlarını Bahreynlileştirme ve Bahreynli Sünni nüfusu gerektiğinde diğer ülkelerden ülkeye gelen ya da getirilen sünnileri vatandaşlaştırarak arttırma politikalarını uygulamaya koymuştur¹¹¹. Bu tür politikalar Şii muhalefetin tepkisiyle karşılaşmış, bu tepki 2005 yılındaki siyasi tutuklamalar, 2006 yılındaki protesto gösterileri ve polisle yaşanan çatışmalar, 2009'da yine devlet güvenlik kuvvetlerini Şii göstericilerle karşı karşıya getiren Diraz ve Cidafs isyanları¹¹² ile pekişerek İnci Meydanı kalkışmalarına giden yolu da hazırlamıştır.

Bahreyn'de Şubat 2011'de başlayan ve "İnci Devrimi" olarak da adlandırılan toplumsal kalkışmalar böylesi bir arkaplanda gerçekleşmiştir. Anayasanın tekrar yazılmasını, krallığın tasfiye edilmese bile güçlerinin büyük bir kısmını parlamentoya devretmesini ve mevcut rejimin geçmişte değişik alanlarda yaptığı insan hakları ihlallerini araştırarak bir yapının oluşturulması talepleriyle başlatılan bu kalkışmalar sırasında polisle muhalif gruplar arasında ciddi çatışmalar yaşanmış, yüzlerce kişi göz altına alınmış, yüzlerce kişi protestolara katıldığı gerekçesiyle devlete ait şirketlerdeki işlerinden atılmış¹¹³, protestolarda şiddet kullanan göstericiler idam ve müebbet hapsi de içeren ağır cezalara çarptırılmışlardır¹¹⁴. Kalkışmalar Bahreyn hükümetinin Körfez İşbirliği Konseyinden aldığı askeri destekle bastırılmış ve ülkede sıkıyönetim ilan edilerek toplumsal hareketlerin yakın zamanda mevcut yapıya son verecek bir devrime dönüşmesi engellenmiştir. Haziran 2011'de olağanüstü hal ve sıkıyönetim durumu Kral Hamad bin İsa el Halife tarafından kaldırılmış ve

¹¹⁰ Staci Strobl, 'From Colonial Policing to Community Policing in Bahrain: The Historical Persistence of Secterianism', *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, Vol. 35, No.1, ss.19-37

¹¹¹ A.g.e. ss.29-30.

¹¹² A.g.e. ss.30-31.

¹¹³ *BBC Türkçe Servisi*, 'Bahreyn'de 300 gösterici işten atıldı', 11.05.2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/05/110511_bahrain_protests.shtml

¹¹⁴ *BBC Türkçe Servisi*, 'Bahreyn'de göstericilere ölüm cezası', 16.08.2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/04/110428_bahrain.shtml

gözüne alınan meclis eski üyeleri Cevat Feyruz ve Matar Matar gibi Şii siyasi kişilikler ile eylemcilerin bir kısmı serbest bırakılarak¹¹⁵ ülkedeki gerilim azaltılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Bahreyn yönetimi ülkede iş hayatını ve turizmi normale döndürmek ve ekonomik istikrarı yeniden sağlamak amacıyla¹¹⁶ muhaliflere diyalog çağrısı yapmış, İnci meydanı protestolarında dile getirilen kaygı ve talepleri göz önünde bulunduran bir dizi reform önerisini de kabul etmiştir¹¹⁷. Bu reformlar çerçevesinde ilk adım olarak muhalif grupları pek tatmin etmese de seçilmiş alt meclisin gücü artırılırken soylular tarafından atanmış üst meclisin başatlığının devam edeceği bir yapı muhafaza edilmeye çalışılmıştır¹¹⁸. Ancak ülkede yönetim ve siyasi sistem açısından yapıbozumsal bir dönüşümün gerçekleşmesi Körfez'in Magrip ve Maşrik'ten farklılaşan nitelikleri nedeniyle Tunus ve Mısır örneklerinden daha karmaşık ve zor bir süreç gibi görünmektedir. Bu anlamda neoliberal sistemin petro-pazar dinamiklerinin belirleyiciliği Bahreyn halkının demokratikleşme yönündeki istek ve taleplerini perdeleyebilmektedir.

Burada başka bir önemli nokta da rejim karşıtı kalkışmaları örgütleyen muhalif grupların nasıl bir yapısal dönüşümü amaçladıklarıdır. Bir başka deyişle otoriter bir rejimin karşıtı olmak mutlak bir biçimde demokratik dönüşüm yanlısı olmak anlamına gelmemektedir. Bu anlamda Bahreyn'deki kalkışmaların içeriğini ve amaçlarını irdelemek, hangi ülkeler tarafından desteklendiklerini, hangi politikalar veya stratejik duruşlar bağlamında araçsallaştırdıklarını irdelemek Bahreyn'deki siyasi dönüşüm tartışmalarının doğasını anlamak açısından çok önemlidir. Nitekim Bahreyn'deki mutlaki rejime karşı verilen mücadeleyi Sünni-Şii başatlık rekabeti çerçevesinde yalnızca baskıyı kuran ve baskıya maruz aktörlerin değiştiği başka bir tahakküm alanı oluşturmak için bir cephe mücadelesi olarak gören çevrelerin demokratikleşme söylemini araçsallaştırmaları da ihtimal dahilinde bulundurulması ve değerlendirilmesi gereken bir noktadır¹¹⁹. Böylesi bir

¹¹⁵ *BBC Türkçe Servisi*, 'Bahreyn'de Hükümeti Aklama Gerilimi', 16.08.2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/ haberler/2011/08/110816_bahrain_investigation.shtml

¹¹⁶ *BBC Türkçe Servisi*, 'Bahreyn olağanüstü hali kaldırdı', 01.06.2011 , http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/ 2011/06/110601_bahrain.shtml

¹¹⁷ *BBC Türkçe Servisi*, 'Bahreyn Şii muhalifleri serbest bıraktı', 08.08.2011

http://www.bbc.co.uk/turkce/ haberler/2011/08/110808_bahrain_release.shtm l

¹¹⁸ Al Jazeera, 'Bahrain's king approves new reforms', 29.07.2011, <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2011/07/201172955558583141.html>

¹¹⁹ Bunun en güzel örneklerinden biri 2004 -2009 yılları arasında Bahreyn hükümetinin kadın sivil toplum örgütlerinin baskısıyla ve hükümetin çabalarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan aile yasası reformuna kadın olarak kendilerinin durumunu daha iyileştirecek olmasına rağmen Şii kadınların göstermiş oldukları olumsuz tepkilerdir. Şii kadınlar gerek bu yasayı kendi dini ve siyasi liderlerinin otoritesine bir meydan okuyuş olarak değerlendirdikleri gerekse Şii toplumu içinde aile ve cemaat baskısına maruz kalmaktan çekindikleri için Aile Yasa'sına tepki göstermişlerdir . Bu bağlamda Aile Yasa'sı tartışmaları kısa süre içinde yasanın içeriğinden ve

ihtimal Bahreyn’de liberalleşme ve demokratikleşme yolunda atılan adımları amaçsal ve içeriksel olarak muğlaklaştırmamalıdır. Ancak bu noktadan bakıldığında Bahreyn’deki tüm kalkışmaları olayları demokratik yapıbozumu amaçlı hareketler olarak değerlendirmek de problemlili olabilmektedir.

Sonuç Yerine

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, Arap Orta Doğusu’nda demokratik anlamda yapısal bir dönüşümden söz etmek için henüz çok erkendir. Her ne kadar Tunus’ta başlayıp diğer Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde ve hatta Körfez monarşilerinde yankı bulan halk hareketleri, varolan rejimlerin sürdürülebilirliğinin ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlamasına yol açsa da bunun demokratik bir devrime dönüşmesi için zaman gerekiyor.

Tunus, Mısır, Yemen, Bahreyn ve son olarak Libya’da gerçekleşen olayların doğru okunması ve detaylarının iyi irdelenmesi gerekmektedir. Bu olaylar yalnızca lider değişikliklerine odaklı bir hale gelip sistem içi bazı düzenlemelerle sınırlı kalırsa bu Akdeniz’in güneyinde varolan siyasi yapı ve rejimlerin kendilerini topluma verilen birkaç vaat ve ödülle yeniden üretmelerine ve olası bir yapı karşıtı hareketi etkisizleştirmelerine neden olacaktır. Bir başka deyişle bölgede birkaç siyasi liberalleşme düzenlemesiyle sınırlı kalınıp rejim yapıları muhafaza edilerek yalnızca aktörler değişecektir. Nitekim Tunus, Mısır ve Bahreyn’deki ilk işaretleri bu şekilde okuyabilmek de mümkündür. Hareketlerin yakın dönemde demokratik bir Güney Akdeniz oluşturacağını düşünmek için gerekli koşulların oluşması gerekir.

Demokratikleşmeyi “halkı hayatın tüm alanlarına ilişkin karar alma pratiklerinde etkin ve yetkin kılacak bir yapısal dönüşümle gerçekleştirebilecek bir süreç” şeklinde tanımlamak mümkündür. Uzun zamandır tek parti, tek lider, tek halk anlayışına dayalı yönetilen ve toplumsal muhalefetin kamusal alanda kendini çok da rahat ifade edebilme şansı bulamadığı bu ülkelerde demokratikleşmenin gerçekleşebilmesi için bir yapı bozumu yaşanması gerekmektedir.

Ortadoğu’da demokrasinin yalnızca Hüsnü Mübarek ve Zeynel Abidin Bin Ali gibi liderlerin yerlerini başka kişilere bırakmasıyla ya da var olan rejimlerin ana yapılarına dokunmadan sistem içi bazı düzenlemelerle gelişmesi, yetkinleşmesi ve başat bir sistem haline gelmesi pek olası değil. Bu bölgede demokrasinin yerleşebilmesi için toplumun tüm katmanlarının eski rejimin yapı bozumuna hazır olması ve bu rejimlerden beslenen grupların ya tasviye edilmesi ya da yeni yapıyla uyumlulaştırılması gerekir.

kadın hakları odağından sapmış ve Sünni iktidar ile Şii muhalif gruplar arasında etnik merkezli bir siyasi güç mücadelesinin cephe savaşları haline gelmiştir. Söz konusu yasa ile ilgili daha detaylı bir tartışma için Bk. Jane Kinninmont, ‘Framing the Family Law: A Case Study of Bahrain’s Identity Politics’, *Journal of Arabian Studies*, Vol.1, No.1, 2011, ss. 53-68.

Hareketleri yalnızca mazlumların, ezilmişlerin ve dışlanmışların baskıcı otoritelere karşı gerçekleştirdikleri özgürlük mücadeleleri olarak görmek ve yansıtmak indirgemeci bir yaklaşım olabilir: “Her ne kadar bu mücadeleler basına otoriter ve totaliter rejimlere karşı verilen bir ‘madunlar – altsınıflar kalkışmasının’ değişik parçaları olarak yansısda aslında içeriklerine bakıldığında güç, kimlik, din, aşiret çatışması, sistem içi ekonomik çıkar kavgaları, rejim içi politik ihtiraslar, bölge dışı ülkelerin müdahaleleri ve kaygıları gibi birçok konuyu içermektedirler. Bu yüzden bu hareketleri yalnızca mazlumların, ezilmişlerin ve dışlanmışların baskıcı otoritelere karşı gerçekleştirdikleri özgürlük mücadeleleri olarak görmek ve yansıtmak indirgemeci bir yaklaşım olabilir.

Konuya bu açıdan bakıldığında söz konusu hareketler Güney Akdeniz ve Ortadoğu’da yapısal bir dönüşümün ilk işaretleri olarak okunabileceği gibi yapı içi hesaplaşmaların dışavurumu olarak da okunabilir. Bu nedenle olayları ve bölge için önemlerini daha iyi anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için tüm yerel, bölgesel ve uluslararası dinamikleri göz önünde bulunduran bir düşünsel ve eleştirel çerçevenin oluşturulması gerekmektedir.

